

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 5.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

Készült az OTKA 104758. sz. pályázat támogatásával
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A kötetünk honlapunkról letölthető. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja • www.reciti.hu
Borítóterv, tördelés, korrektúra: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

A *siculidium* költészeti emlékei verses kéziratokban, a népies irodalomban és a néphagyományban

A különböző történelmi események emlékezetben tartásának, majd feljegyzésének szokása (az írásbeliség kialakulása után), a történelem hajnalára nyúlik vissza. Írásbeliség és szóbeliség eleve két különböző emlékezési módot jelent, de köztudott, hogy egymással mindig kölcsönös viszonyban álltak: a följegyzett történetek gyakran átkerültek szájhagyományos környezetbe, és a szóbeli néphagyomány is szolgált néha forrásul a történetírók számára. Régi példa erre „P. dictus magister”, Béla király névtelen jegyzője, a *Gesta Hungarorum* írójaja, aki Lél, Bulcsu és Botond balkáni hadakozásaival kapcsolatosan írja: „Háborúikat és egyéb hőstetteiket, ha e lap írott betűinek nem akarjátok elhinni, higgyétek el a regösök csacsogó énekeinek meg a parasztok hamis meséinek, akik a magyarok vitézi tetteit és háborúit mindmáig nem hagyták feledésbe menni.”¹ Hasonlóképpen, a székelyek történelme egyik súlyos fordulópontjának, a köztudatban *madéfalvi veszedelem*, latinosan *siculidium* néven ismert tragikus eseménynek az emléke, a tényleges történelmi forrásokon túl, a címben jelzett irodalmi forrástípusokban is fennmaradt.

A magyarságon belül katonai szervezetben élő székely népcsoportot a magyar királyok a XII–XIII. században telepítették Erdély keleti részére. Feladatuk a határvédelem volt, cserében adómentességet élveztek, katonai szervezetüket maguk tartották fenn, századokon át önszervező társadalomban éltek. A XVII. század végén Erdély osztrák fennhatóság alá került. A XVIII. század második felében megkezdődött a székelyek katonai rendszerének felszámolása, kiváltságaik megszüntetése. A kialakult helyzetről Madéfalva határában tanácskozássra összegyűlt székelyeket 1764. január 7. hajnalán a császári katonaság ágyútűz alá vette. Több száz ember meghalt, köztük gyermekek és asszonyok is, a falu leégett.

A tragikus esemény nyomán a székelyek nagy számban menekültek Moldvába. Később gróf Hadik András tábornok eszközölt ki számukra császári

* A szerző az MTA BTK Zenetudományi Intézetének tudományos főmunkatársa.

1 PAIS Dezső fordításában idézi OLOSZ Katalin, *Történelem és szájhagyomány* = O. K., *Víz mentére elindultam: Tudománytörténeti, népismereti írások*, Marosvásárhely, Mentor, 2003, 154–160, 159.

kegyelmet, s kezdeményezte bukovinai letelepítésüket. Így 1776–1788 között öt székely falut alapítottak Istensegíts, Fogadjisten, Hadikfalva, Andrásfalva, Józseffalva néven. A később Bukovinának nevezett terület korábban a történelmi Moldva északkeleti része volt. A török uralom XVI. századi dél-moldvai megszilárdulásakor Észak-Moldva egy részét Lengyelország birtokolta. 1772-ben, Lengyelország első felosztása alkalmával a későbbi Bukovina északi része Ausztriához került, az 1775-ös törökellenes osztrák–orosz összefogással vívott háború után pedig a déli rész is (a mai Szucsáva megye). A két területet Bukovinai Hercegség néven egyesítették, majd módszeresen benépesítették a birodalom csaknem mindegyik etnikumához tartozó telepeseikkel. Ezek közül egyik sem képezett akkoriban abszolút többséget. Viszonylag nagyobb lélekszámmal az ukránok, a románok és a németek rendelkeztek. Az öt magyar falu a délbukovinai területen jött létre. A Bukovinába települteken kívül sokan maradtak Gyimesben és Moldvában is a madéfalvi veszedelem menekültjei közül. Helyenként (például Pusztinán, Lészpeden) napjainkig számon tartja a népi emlékezet, hogy melyik család melyik székely területről származik (lásd itt a 15. számú szövegemléket). Gyimesben emellett a völgy betelepítésének többféle okát tartják számon, s a közöttük szereplő, katonaság előli menekvést nem mindig kapcsolják a siculicidiumhoz. A gyimesfelsőlóki Tankó József „Jáni” szóbeli emlékezése szerint

az elődök elbújtak, mert ők úgy szöktek ide, vagy katonaság, vagy adó s ki tudja még mi elől. Hát a csángos gúnyát es azét vették fel, hogy ne tudják kik ők. Itt nincs mit haragudni, biza elődeink még hegyirablók es vótak, úgy mesélte nagyapám [...] Mü például férfi ágról Zetelakáról származunk s a fejrénp ágról pedig Csicsóból. Nagyapám mesélte, de még én es emlékszem, hogy a[z 19]20-as években es még rokonságot tartottak, esszejártak, megyéztek² a Csíkiakval.³

Gyulai Pál 1847-ben írt *Erdély* című költeménye már utal arra, hogy a madéfalvi vérengzés eseményei megjelenhettek a székely folklórban, vagy legalábbis arra, hogy a korabeli népies irodalom képviselői úgy gondolták, az ilyen események nagy valószínűséggel előbb-utóbb meg kell hogy jelenjenek a néphagyományban:⁴

2 *megyézés* = rokonok, ismerősök megvendéglése búcsú alkalmával

3 *Csángók a XX. században: Élettörténetek*, szerk. FORRAI Ibolya, Bp., 1994 (Néprajzi Közlemények, 33), 5–6, 13–14.

4 GYULAI Pál *munkái: Első kötet, Költemények*, bev. KOZMA Andor, Bp., A Kisfaludy-Társaság megbízásából kiadja a Franklin-Társulat, [1928].

Órházaknál hamvadó tűz pislog,
Egy-egy székely vészi útját arra.
Hosszu puska mellett énekelve
Bús-nótádat, gyászos Mádéfalva!

Az alábbiakban megkísérlem a vélelmezhető keletkezés, illetve ennek ismerete hiányában a megjelenés szerinti időrendben áttekinteni a madéfalvi veszedelemhez tartalmuk szerint kapcsolódó, kéziratokban fennmaradt verseket, a különböző XIX. századi népköltési gyűjteményekben közölt műköltési, félnépi vagy egyes részleteikben folklór elemekkel gazdagított verses szövegeket, kiegészítve néhány prózai adalékkal. Utóbbiak a történelmi események időrendjében sorjáznak. A könnyebb hivatkozás kedvéért a szövegelemleket megszámoztam. Leírásuk, közlésük előtt a számozással ellátott, az eredeti forrásban szereplő címük áll, alatta a kezdősorral. Az eredeti forrásban címmel nem rendelkező tételek esetében csak a kezdősort tüntettem fel.

Az áttekintésbe nem kerültek bele olyan szövegek, mint a Thaly Kálmán-féle *Mádéfalva szomorú nótája*,⁵ vagy a siculicidium emlékére Madéfalván állított emlékműre vésett, *Székely nép! Itt hullott őseidnek vére* kezdetű vers.⁶ Nem térek ki olyan népdalokra sem, amelyek pusztán a székelyek katonáskodásának, sőt esetenként az osztrák császár szolgálatában történő katonáskodásának keserveit panaszolják el anélkül, hogy konkrét kapcsolódásuk lenne a madéfalvi veszedelemhez, vagy előadók ahhoz kötötték volna ezeket. Ilyen dalokat nagy számban gyűjtöttek minden területen. Bartók Béla 1907-es felcsíki gyűjtésében régi stílusú dallamokkal került rögzítésre jó pár ilyen szöveg,⁷ de a XIX. századi gyűjteményekben is több hasonló található, például a Kríza János által *Katonaságra unt székely* címmel közölt szöveg Nagy Mózes 1862-es bözödújfalusi gyűjtéséből.⁸

Az alábbi számozott szövegelemlekek között van két vers, amelyik nem közvetlenül kapcsolódik a madéfalvi veszedelemhez. Ezekből az egyik, a 3. számú, a siculicidium utáni második évtizedre vonatkozik, leírva annak konkrét követ-

5 *Háromszék: Erdélyi szépirodalmi évkönyv és naptár 1861 közönséges évre*, szerk., kiad. KHERN Endre, Első évi folyam, Nyomatott Römer és Kamnernél Brassóban, 88–90.

6 Az obeliszket a csíkszeredai születésű budapesti Tamás József építészmérnök tervezte, Szász István építész kivitelezte. A turulmadár Köllő Miklós gyergyócsomafalvi származású szobrász műve. A felirat prózai részét Szádeczky Lajos kolozsvári történész, a verset pedig Balló István csíkszeredai tanár írta. Lásd DOBOS László, *Adalékok dr. Balló István életrajzához*, Székelyhon, 2014. január 5.

7 RÁ CZ Ilona, *Bartók Béla Csík megyei pentaton gyűjtése 1907-ben = Népzene és Zenetörténet I*, szerk. VARGYAS Lajos, Bp., 1972, 9–62.

8 *Vadrózsák: Erdélyi néphagyományok*, II., KRIZA János és gyűjtői körének szétszórta hagyatékát összegyűjt., szerk., bev., jegyz. OLOSZ Katalin, Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2003, 172 (44. sz.).

kezményeit a székelyek katonáskodására vonatkozóan. Klaniczay Tibor szerint viszont ez a „madéfalvi veszedelem” egyik „éneke” (lásd uo.). A másikat, a 4. számút, az adatközlők maguk tartották a madéfalvi veszedelemre vonatkozóan. A prózai szövegek között is van egy, a 19. számú, amelyik nem a siculicidiumot követő menekülést tekinti a bukovinai magyar falvak keletkezése okának, de érdekes összevetési lehetőséget ad a madéfalvi veszedelemmel összefüggő falualapítási mondákkal.

1. CastIgata seDItIo sICVLorVM (A székelyek megbüntetett támadása)

A madéfalvi veszedelem első verses emléke a tragédia „harmad napján” keletkezett latin nyelven, „nem gyönyörködtetés végett, hanem maga szerény emlékéül”. Címe kronosztichon: a kiemelt betűk római számkénti összege 1764, akárcsak a sICULICIDIUM szó esetében. Utóbbi, „melynek szerzőjét nem tudjuk, a madéfalvi mészárlást sokkal helyesebben jellemzi, mint a fentebbi” – írja Teleki Domokos, lábjegyzetben hozzátéve, hogy „»Erdély három államférfia a 18-ik században« című tanulmányomban, mely a »Budapesti Szemlé«-ben jelent meg, tévedtem, midőn az utóbbi chronostichont tulajdonítottam gr. LÁZÁRnak”. A „fentebbit” Bajtay József Antal, Erdély katolikus püspöke számára küldött levelébe foglalva írta gróf Lázár János, aki az események idején a székely határőrség felállítására kirendelt bizottság elnöke volt, s a vérengzés elrendelésének egyik fő felelőse. Így az eseményeket nem az áldozatok, hanem az erőszak elkövetői szemszögéből szemlélte:⁹

Qui arma Principis detrectare volebant,
Madedalva Csikensis succensa igne,
Háromszékiensis plebs faece et colluvie
Se consociante caesa et capta,
Septima Idus Januarias coelo allabente
Facto ceteris obedientiae perennis exemplo
Ut noscant Principem non impune laedi.

Signavit Joan. Comes Lázár, L. B. de Gyalakuta

A Teleki Domokos közlésében található magyar fordítás:

9 Gróf TELEKI Domokos, *A székely határőrség története*, a szerző hátrahagyott kéziratából közzétette SZABÓ Károly, Bp., Franklin-Társulat Bizománya, 1877, 107–108.

Kik a fejedelem fegyverétől vonakodtak,
Csík-Madéfalva tűzzel felgyújtatott,
A háromszéki nép alja és sepredéke
Velök csatlakozván levágatott vagy elfogatott,
Január 7-én napkeltekor
Másoknak az engedelmségre örök példaul,
Hogy megtudják, hogy fejedelmet büntetlenül bántani nem lehet.

Jegyzette Gyalakuti b. és gr. Lázár János

A két erdélyi főrangú férfi latin levelezésének tartalmi kivonatában említi Teleki Domokos, hogy saját megfogalmazása szerint Lázár, „midőn Madéfalván a tűz házról házra harapódzott, ő megannyi füstölgő oltárt képzelt látni a vétkesek bűnei kiengesztelésére”. A püspök válaszában helyeselte az eseményeket, „az utóbbi hasonlatot azonban egy kissé túlzottnak találta” – írja Teleki.¹⁰

2. Madéfalvánál el veszett székelyek keserves Éneke

Szerelmes Istenem ki véred ontottad

A fenti című keltezetlen vers ismeretlen szerzőtől származik. 1953-ban fedezte fel Klaniczay Tibor egy kétrét egyleveles kéziratot a nagyenyedi Bethlen Kollégium Dokumentációs Könyvtárának kéziratárában K. 385. jelzet alatt. Nyilván egy jóval korábban, talán még a XVIII. század végén keletkezett vers kései másolatáról van szó. Klaniczay a verset addig kiadatatlannak ismerte, s az 1953 nyarán erdélyi könyvtárakban végzett kutatásainak eredményeiről szóló beszámolójában publikálta az alább is látható, betűhív közlésmódban, számozott versszakokkal. A versszakszámozást az alábbi közlésben elhagytam:¹¹

Szerelmes Istenem ki véred ontottad
A magas kereszt fán bününköt el mostad
Szálly le az egekből néped vigasztallyad
Csapásinkat s sullyos inségünköt hallyad

10 Uo., 109. Az egyház felelősségével kapcsolatosan vö. Rettegi György emlékiratának egy 1766. évi bejegyzésével: „Most értettem, hogy a madéfalvi megöletett szegény embereknek híre a pápához penetrálván, a pápa őfelségétől praetendálja, hogy adjon számot, micsoda okból esett annyi ártatlan vért kiontani”. RETTEGI György, *Emlékezetre méltó dolgok: 1718–1784*, bev., jegyz., közlésteszi JAKÓ Zsigmond, Bukarest, Kriterion, 1970, 198.

11 KLANICZAY Tibor, *Beszámoló a Román Népköztársaság Könyvtárában végzett kutatásaimról*, MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, 5(1954), 345–384, 364, 378–380.

Erdély s Magyar Ország te is figyelmezzél
Mert meg nyomta vallat népednek tsalárd szél
Gyászos köntösödben öltözni ne késsél
Hallyad beszédemet kardra ne vettessél.

Csík Gyergyo Háromszék Nemes Magyar Nemzet,
Sirassátok immár a magatok vérét
Megromlott Hazának fényeskedő népét
Vétketeknek látom meg adátok bérét,

Sok jaj szot küldtetek már fel az egekben
Mert sokan feredtek tulajdon vérekben
Ugy a fegyver által mentenek a földben
Idegen nemzetnek mert estek kezekben.

A kik meg maradtak németek kardjától
Sokak meg fosztattak magok vagyionjoktól
Alig oltalmazták fejeket haláltól
Igy estenek tavol szép szabadságoktól

Ki fontolhatná meg Madefalva kárát
Kinek fel égették nyugodalmas házát,
Nem nézték ezüstöt, marha s gabonáját
Söt azt örvendezték látván annak lángját.

De melly sok embertis a tűz meg emésztett
Csontyukat azoknak halomban temetett
Ifiúságokban le tették élteket,
Fájdalmokra nékik a tűz ágyat vetett

Imé sok Aszszonyok özvedgyé lettenek
Házakban mezőkben szivesenn könyveznek
Vigasztalást nintsen hogy kitől végyenek
Sirással jajgattyák halálát férjeknek,

Árvaságra jutott szerelmes magzattyát
Könyvezi sok Anya mert nem látja Attyát
Fejét életének avagy mongyam párját
Mert meg ölte német kard éle az urát

Majd minden faluban az Anyák siratták
Él esett fiukat óránként jajgatták
Szivbeli fájdalmat egymásnak mutatták
Melly keserűségbe sziveket bé zárták.

Sok sebess férfiat a ki akart látni
Szép friss legényeket a földön heverni
Csikba kinok között lehetett szemlélni
Szived meg epedet kit kellett fel venni

Igy esett Csik Gyergyo szép pópista nemzet
Szabadsága nélkül nagy Portziót fizet
Fegyverre kellett tenni munkás kezét
Hivségének ilyen formán érzi ízét

Ha strására mégyen járma otthon szárad
Marhája és háza dolog nélkül marad
Felesége otthon csak hogy el nem hervad
Hogy nem láttya férjét bujában el lankad.

Próbátlan dolgot kell nékie miveln
Gyenge asszony kezét kaszájára tenni
Szekérral fejszével havasonn erdőlni
Aki nem próbálta nehéz azt dolgozni.

Duplász verejtekkal csüréből kell élni
Gyenge karjaival holtiglan cipelni
El bádjatt testének így kellett száradni
Csuda az asszonynak így dolgot győzhetni.

Szekere ha romlik neki kell tsinálni
Annak négy kerekét kezével falazni
Illy siralmas dolgot kell nekik próbálni
Erőss férfiak is meg kezdik könyvezni

Siralommal ökrét teszi bé járomba
Szántani éhséggel mégyen határába
Öröltetés mián esik nyavallyába
Mezőbenn vagy házban mégyen koporsóban

Haljátok férfiak asszonyok szollanak
Kősziklák ezekre tsak meg nem hasadnak
Hogy lehet szivetek hozzánk nem hajlanak
Lelketek testetek töllünk el távoznak.

Velünk esküdtek holtig el nem hagytok
Betegségünkbenis ágyunknál maradtok
Már midőn meg halunk velünk nem szolhattok
Keserves az nekünk azt meg valhattyátok.

Illyen pusztulásra minnyájunk jutásunk
Mellyet még Hazánkban időnkben nem láttunk
Török idejében ingyen sem hallottunk
Melyre vétkünk miatt mostan mi akadtunk.

Leányok s aszszonyok edjütt férfiakkal
Sebbe keverhetik lelkeket motskokkal
Vétkes dögleteses paráznaságokkal
Urok azt okozta távol lakásokkal.

De ha imátkozunk nem esünk veremben
A testi kívánság nem vet keleptzébenn
Jezust szüz Máriát vigyük bé szivünkben
Gyakor gyonásokkal meg marad lelkünkben

Azért Jézus kérünk ne vesd el népedet
Mutasd inségünkben áldott szerelmedet
Szüz Anya Mária tsokollyuk kezedet
Hogy ez s más világon láthattyuk szivedet.

Ámen.

Látható, hogy a vers nem szól a madéfalvi veszedelem előzményeiről, okairól, konkrét lefolyásáról, hanem nagy részletességgel taglalja annak tragikumát, közvetlen és távolabbra ható következményeit, viszont az azt követő kivándorlási hullámot nem említi. A tragédiát az ember bűnös volta következményének tudja be (*Vétketeknek látom meg adátok bérét*), s a remény visszanyerését a gyónásban, az imában látja (*De ha imátkozunk nem esünk veremben*).

Klaniczay a korábbi török-tatár pusztításokat ecsetelő panaszversek egyes motívumait véli felfedezni ebben a költeményben. Akkori tudása szerint ez az általa ismert harmadik vers (a felfedezés sorrendjében) a madéfalvi veszedelemről. Első-

ként a *De hol kerekedék siralom pataka* kezdetűt említi (itt a 6. sz. szövegmélek), másodikként pedig az alábbi, *Székelyek Siralma* című éneket (3. sz.).¹²

3. Székelyek Siralma

Szörnyű nagy bánattal meg terheltt Székelység

Ez a költemény a Hadtörténelmi Közlemények 1896-ban megjelent 9. kötetében, a „Hadtörténelmi apróságok” szakaszban a 369–371. oldalakon került publikálásra. Az ott olvasható lábjegyzet szerint forrása „Eredeti egykorú kézirat Marosvásárhelyről”. Előfordulhat, hogy a marosvásárhelyi Teleki Téka kéziratából származik, hiszen Teleki Domokos *A székely határőrség története* című munkája egyik forrását így nevezi meg: „A marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban az erdélyi határőrségre vonatkozólag találtató adatok, melyek jegyzéke az én felügyeletem alatt készült, s melyek a Teleki-könyvtárban lévő Chartophylaciumok és Miscellaneák betűsoros mutató táblájában ezen czim alatt *Határőrség* megtalálhatók.”¹³

Két másik kéziratban is előfordul ilyen szövegkezdetű dal. Egyik a *haboruban levő keserves Enekek* csoportjában található a 16–20. lapon a *Wén József énekeskönyvben* (1809–1810), amelyet a sárospataki Református Kollégium kéziratában Kt. a 277 jelzet alatt őriznek. A másik a *Gazdag Mihály énekeskönyvben* (1822, Kolozsvár, magántulajdon) az 58. lapon.¹⁴ Sajnos nem állt módomban ezeket a kéziratban változatokat összevetni az alábbi, a Hadtörténelmi Közleményekben publikált változattal. Stoll Béla nyomán Klaniczay Tibor véleménye az, hogy a vers „a holdvilági vérengzéssel állítja párhuzamba a madéfalvi tragédiát”.¹⁵

Ez a szöveg nem az 1764. január 7-ei madéfalvi veszedelem kapcsán született, hanem az annak következtében kieroszakolt kötelező katonáskodás egy későbbi eseményéhez kapcsolódik, nevezetesen az 1778. március 3-án érkezett sorozási parancshoz, amelyben elrendelték a gyalogság Árkoson, a lovasság Sepsiszentgyörgyön való összegyűjtését és hadba állítását.¹⁶ Ez volt az első alkalom a madéfalvi veszedelmet követően, hogy a székely határőrséget távol zajló há-

12 *Uo.*, 380–381.

13 SZABÓ Károly, *Az olvasóhoz = Gróf TELEKI, i. m.*, VI.

14 *A magyar kéziratban énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, 2., bőv. kiad., s. a. r. STOLL Béla, Bp., Balassi, 2002, 298, 336.

15 KLANICZAY, *i. m.*, 381. 1704. jan. 28-án Holdvilág mellett a Guthy István kuruc kapitány vezette székely csapatok súlyos vereséget szenvedtek a báró Tige vezetése alatt álló, ágyúkkal is rendelkező, de számbelileg kisebb császári csapatoktól. Cserei Mihály 1300-nál többre teszi az ott elesett székely gyalogosok számát.

16 A háromszéki székelyek hadbaállításának korábbi eseményeiről lásd ALBERT Ernő, *A határőrség szervezése Erdővidéken 1762–1764-ben*, Erdővidéki Lapok, 3(2005), 4–10.

borúba szólították, ezúttal Csehországba, ahol a bajor örökösödési háborúban kellett harcolniuk. A költemény több versszakon keresztül annak a bánatnak ad hangot, amely „Csik, Gyergyó, Háromszék” férfilakossága kényszerű katonászkodásának következményeiből fakadt. A befejező strófákban viszont a szerző „tökélletes hűség”-re szólítja fel a székelyeket, amely által kegyelmet nyerhetnek a „királyi Felség”-től.

Szörnyű nagy bánattal meg terhelte Székelység
Ki valál hazádban fénylő szép Nemzetség,
Környűl vett most téged a nagy keserűség,
Szivedet felettébb fonvasztó epedség.

Ezer hét száz után hetven Nyolczadikban,
Kemény Parantsolat érkezik hazádban
Martius Havának harmadik Napjában,
Hogy Senki marad többé hazájában.

Mint hogy ez holnapnak kilencedz Napjában,
Gyalogságot gyűitnek Árkos Falujában,
Nagy szomorúságban lévén ott hállásban,
Más reggel állittyák e' szomorú Marsban.

Ugyan negyedik Nap más éjji Hállásban,
Lovasokat gyűitnek Szent-György-Várossában,
Ahol második Nap állétták Gledában,
És Nyolcz Óra tájban indulának utban.

Sok eszes Vitézek alázatos Szivel,
Az Obester Urhoz szép engedelemmel,
Butsujokat nyuittyák keserű Lélekkal,
Az Ur is felele kalap le vétellel.

Indult Utyokban már lévén szörnyű Buban,
Fordétván Butsujok szomorú Bánatban,
Attyokhoz, Annyokhoz nyögő siralomban
Életek párjához sűrű köny hullásban.

Némellyek pediglen kedves Rokonokhoz,
Szivek szerint való kedves Baráttokhoz,
Igaz tökéletes hiv jó Szomszédokhoz,
Némellyek el maradt kedves Mátkájokhoz.

Lőn a Szülőktől is szomorú ohajtás
Romában nem volt tám nagyobb kiáltozás,
Mint minémű folya ez helyben Siratás,
Jaj, jaj! raitok esett véletlen Aratás.

Óh fájdalom ! nints már egyéb tsak Siralom
Olyan ti Hazátok tsak, mint egy sir halom,
Olyan az hazátok, mint Néma Tzimbalom,
Nem hallatik benne zengő nyugalom.

Mint Aratás után Mezőben a Tarló,
Szólló szedés után puszta Pásztor kunyhó,
Hazátok tér nélkül puszta, mint őz-olló,
Maradt gazda nélkül el foszta a Duló.

Régi Atyák, s Anyák Hold világ Határát,
Siratták, jajgatták az Halmok pusztáját,
Most Székely Nemzetség Sirattya hazáját,
Csik, Gyergyó, Háromszék el hagyta hazáját.

Mondhattyák Deákul: Lugete Sodales,
Plangite Pivavos, Patres Charissimos,
Estote flebiles Vos Castre Virgines,
Abducti Juvenes, valde Spectabiles.

Gyászolhattok Tiis Leányi Seregség,
A' kikben még buzog a tiszta Szűzesség,
Butsút vett tóletek az ékes Legénység,
Férhez Mentetekben tsonkul az reménység.

Óh az után látnak olyan Nemzeteket,
Akiknek nem értik ő Szólló Nyelveket,
Izetlen ehetik azoknak étkeket,
Nem mondhatnak vélek Sioni éneket,

Nem tehetünk rolla Isten Decretuma,
Felséges Királlyunk Ő Parantsolattya,
De nagy Szükségeken ő magát ajálja,
Hogy az ő Zsolgyokat soha meg nem únya.

Bátorítsd hát magad bánatos Székellység,
Verjen fészket benned a régi Vitézség,
Buzogjon te benned Királlyhoz az hűség,
Te hozzád is úgy tér a királyi Felség.

Tövis Szúrás nélkül rosát ő nem Szedhet
Mézet fulánk nélkül enni alig lehet,
A ki fél a' Vitztúl, az halat nem főzhet,
Félelmes Vitéz is koronát nem nyerhet.

Bízzál hát Istenben Szomorú Székellység,
Kit most még bokrozott a nagy keserűség
Biztasson tégedet az hívő reménység,
Birja te Lelkedet az igaz kegyesség.

Meg kegyelmez Néktek az Isteni Felség,
Tsak hogy legyen benned tökéletes hűség,
Meg nem gyöz tégedet, kegyetlen Elenség,
Hazádban sem botsájt a királyi Felség.

Ejajos Siralmat minden Öreg Atya
Kinekis az Szivet az éles kard hattya,
Egyes indulatbul Nékiek ajánlya,
Hisziis, hogy Isten még meg szabadította :

Kériis az Istent Tőredelmességgel,
Mint hogy telyes Szive nagy keserűséggel,
Szivét királlyunk[na]k birja nagy hűséggel
Visellye Gondgyokat egész kegyességgel.

4. Ének a madéfalvi veszedelemről *Mennybéli nagy Isten, hozzád kiáltunk*

Lajtha László 1942 nyarán hosszabb ideig tartózkodott a Székelyföldön népdalgyűjtés céljából. Erről tanúskodik Bözödi Györgynek címzett 1942. július 20-ai keltezésű levele, amelyet a homoródfürdői Kakasi-villából írt, illetve Bözödi Székelyföldi nótagyűjtés című teljes oldalas cikke a marosvásárhelyi Székely Szó 1942. augusztus 23-ai számában, amely Lajtha akkori gyűjtőút-

jait és további gyűjtési terveit összegzi.¹⁷ Lajtha azon a nyáron többek között Szentegyházásfaluban (mai nevén Szentegyházán) is járt. Ott rögzítette fonográfra az akkor 46 éves Lőrincz Imréné Dániel Juliánna előadásában a *Mennybéli nagy Isten, hozzád kiáltunk* kezdetű népéneket,¹⁸ amelynek a budapesti Néprajzi Múzeumban őrzött kéziratos lejegyzésén „A dallamra vonatkozó adatok” rovatban ez szerepel idézőjelben: „Madéfalvi veszedelem”.

M. H. 4085/c .

Gyűjtötte... Lajtha László

A gyűjtés helye és ideje... Szentegyházásfalu, Nowohy, vm. 19 42, VIII.

Az előadó személyi adatai... Lőrincz Imréné Dániel Julia 46

A dallamra vonatkozó adatok... „Madéfalvi veszedelem”
(a könyvemben több vers is van, de általában csak ennyit használnak)

Poco rubato a parlando
♩ = 100

2.) Meg sem gon-dol-hat-juk a mi el-münk-vel

♩ = 72

♩ = 84

♩ = 100 *sic*

Meg sem gon-dol-hat-juk a mi sei-nünk-vel

♩ = 60

♩ = 69 *sic*

Meny - nyi ve-sz - de-lem a-rod re-ánk fel

♩ = 72

♩ = 80

♩ = 60

Meny - nyi ve-sz - de-lem a-rod re-ánk fel.

17 PÁVAI István, *Lajtha László*, Művelődés, 36(1983)/6, 31–32; Uő, *Bözödi György emlékezik Lajtha Lászlóra*, Magyar Zene, 33(1992)/2, 138–140.

18 Lásd a Néprajzi Múzeum Népzenei Gyűjteményében az MH 4085a jelzetű fonográf felvételt.

Többek között ugyanezt a népeket rögzítette Lajtha 1942. október 16-án Budapesten a Magyar Rádió stúdiójában, a Pátria-felvételek sorozatban, ez alkalommal a fonográfnál jobb hangminőségű gramofonlemezre, ugyanezen előadóval. Ennek közreadásában címként az *Ének a madéfalvi veszedelemről* felirat szerepel. A felvételnél Kodály Zoltán is jelen volt.¹⁹

Mind a fonográfos, mind a gramofonos felvétel ugyanazt a nyolc versszakot tartalmazza, viszont a folklorizáció, a népi variálási technika eredményeként, bár ugyanarról az énekesről van szó, eltérések is vannak a két változat között. Alább a gramofonos felvétel szövegét közlöm, amelynek második versszakát érdemes összevetni ilyen szempontból a fonográfos felvétel második strófájával (135. lap, kéziratos kottás lejegyzés). A gramofonos hangfelvételen csupán az első három versszak van rögzítve, a továbbiakat „felvételen kívül” jegyezték föl.

Mennybéli nagy Isten hozzád kiáltunk
Keseredett szívvel hozzád foljamodunk
Mert veszedelmünkben nincs hová fogjunk
Mert veszedelmünkben nincs hová fogjunk.

Meg sem gondolhatjuk a mi elménkkel
Föl sem gondolhatjuk a mi szívünkkel
Mennyi veszedelem támadt réánk fel
Mennyi veszedelem áradt réánk fel.

Mint a bő árvizek ugyan áradnak,
Rettegés félelem el nem távoznak
Sem éjjel sem nappal békét nem hagynak
Sem éjjel sem nappal békét nem hagynak.

Ugyan elfáradtunk a nagy bánatban
Megepedett szívünk a nagy kárvallásban
Csakhogy még nem fekszünk a koporsóban.
Csakhogy még nem fekszünk a koporsóban.

Kíméletlen azért minket rontottál,
Mi ellenségünkkel elpusztítottál
Mint a bárányokat megszaggattattál
Mint a bárányokat megszaggattattál.

19 Lásd *Patria, Magyar népzenei felvételek 1936–1963: A teljes gyűjtemény dokumentációja és a lemezkísérő mellékletek hasonmásai*, szerk. SEBŐ Ferenc, Bp., Hagyományok Háza, DVD-melléklet, Gr110Ba jelzetű hangfelvétel.

Megalázál Isten s a földhöz verél
Minden vígasságot tőlünk elvevél
Gonosz bűneinkért a tűzbe vetél
Gonosz bűneinkért a tűzbe vetél.

Nincs nekünk a földön semmi örömünk,
Nagy keserűséggel mi rabok lettünk
Nyomorúságunkban szólni sem merünk
Nyomorúságunkban szólni sem merünk.

Kérünk nagy Ūristen támadj mellettünk
Ne dicsekedhessék mi ellenségünk,
Ne mondják hogy nincsen senki mivelünk
Ne mondják hogy nincsen senki mivelünk.

A szöveg nem tartalmaz konkrét utalást a madéfalvi veszedelemre, mégis az előadó szerint arra vonatkozik. Ennek a kapcsolatnak már régóta lehetett valamiféle hagyománya, hiszen ez az ének megtalálható a már említett, 1809–1810-es datálású *Wén József-énekeskönyv*ben is, mégpedig a *Székellyek Siralmával* azonos csoportban, vagyis a *Haborui Énekek* között. Mindez persze nem azt jelenti, hogy a madéfalvi veszedelmet követően keletkezett, hiszen legkorábbi nyomtatott forrása az 1602-ben Debrecenben kiadott református *Keresztyeni énekek*, de megtalálható számos XVII–XVIII. századi lutheránus, református, unitárius, szombatos kéziratos és nyomtatott énekeskönyvben is.²⁰ Az udvarhelyszéki katolikusok nyilván nem ezekből tanulták, hanem nagy valószínűséggel a Kájoni János által 1676-ban kiadott *Cantionale Catholicum*ból, amely a katolikus székelység között akkoriban széles körben elterjedt.

A *Cantionale* énekei pontosan a siculicidium által kiváltott moldvai és bukovinai székely kirajzáson keresztül ezekre a területekre is átterjedtek, sőt folklorizálódtak, így nagy számban szerepelnek a különböző népdalgyűjtésekben. Ezek közül kiemelkedő mennyiségű folklorizált *Cantionale*-éneket sikerült gyűjtenie Domokos Pál Péternek²¹ az 1895-ben Istensegítsben született Gáspár Simon Antaltól, továbbá Kallós Zoltánnak, Szabó Csabának, Seres Andrásnak, Pozsony Ferencnek és másoknak a klézsei Lőrincz Györgyné Hodorog Lucától (szül. 1920).²²

20 *Répertoire de la poésie hongroise ancienne*, direction Iván HORVÁTH, assisté par Gabriella H. HUBERT, Bp., ELTE Régi Magyar Irodalom Tanszék–OSZK, 1992–2001. <http://rpha.elte.hu/>

21 „...édes Hazámnak akartam szolgálni...”: Kájoni János: *Cantionale Catholicum, Petrás Incze János: Tudósítások*, összeáll. DOMOKOS PÁL PÉTER, Bp., Szent István Társulat, 1979, 141–142.

22 PÁVAI ISTVÁN, *Kallós Zoltán és a moldvai magyar vallásos folklór = Uram, irgalmazz nekünk: Moldvai magyar szentes énekek és imádságok. Kallós Zoltán gyűjtése*, szerk. PÁVAI ISTVÁN, Bp., Fonó Records, 2005, FA-223-2 jelzetű CD-lemez kísérfüzete 2–26; POZSONY FERENC, *Szeret*

A Kájoni *Cantionale* nem tartalmaz kottás dallamközléseket, csupán szövegeket ad közre nótajelzésekkel vagy azok nélkül. Ezért az 1979-es közreadás alkalmával Domokos Pál Péter más írott forrásokból és részben a néphagyományból hozzárendelte a szövegekhez a valószínűsíthető dallamokat. Így a *Mennybéli nagy Isten, hozzád kiáltunk* dallamát az 1774-ben befejezett, általa XVIII. század elejinek ítélt *Deák-Szentes-kézirat*ban találta meg.²³

A dallam a szövegnek megfelelően itt háromsoros és fríges befejezésű, bár talán helyesebb lenne úgy értelmezni, hogy dór jellegű és a második fokon fejeződik be. A háromsorosság megtartása mellett ezt a befejezést a népi hangnemérzék első fokú végződéssel helyettesítette egy lövétei változatban, amelyet a gyűjtéskor 69 éves Lázár Istvánné Egyed Rozália énekelt Forrai Magdolnának 1962. július 17-én. Ennél a változatnál megjegyzésszerű utalás sincs a madéfalvi veszedelemre, csupán az szerepel a kottás támlapon, hogy „Inséges időben. Csak az öregek tudják”.²⁴ A Lajtha László által gyűjtött szentegyházásfalusi változatban is a dór hangsor első fokán van a befejezés, ezen túl viszont az utolsó (harmadik) sor ismétlésével a strófa négysorossá vált, alkalmazkodva a magyar népdalok túlnyomó többségében megnyilvánuló formaérzékhez.

A fonográffal és gramofonnal rögzített nyolcstrófás népi változatokhoz képest a *Cantionaléban* tizennégy versszak található. A fonográfós lejegyzésnél ez a megjegyzés is olvasható: „a könyvben több vers is van, de általában csak ennyit használnak”, ami egyértelműen jelzi az írott forrásból való eredetet, annak a néphagyományban való szelektív felhasználását.

Ennek az éneknek a folklór tradícióban való fennmaradása azért is érdekes, mert a XX. században kiadott énekgyűjteményekbe már nem került bele.²⁵ Dobszay László plasztikus megfogalmazásban foglalja össze a dallam lényegét: „A sirató-stílus (illetve az azon belül kimutatható, 16. századi »históriás« réteg) motívumkincséből megszerkesztett egyedi, stilizált dallamanyag, mely népzenei gyökerekből saját műzenei alkotás, ám a népi használatba ily módon is befo-gadva újból népzenei, variatív életet kezdett”.²⁶

---

vize martján: *Moldvai csángómagyar népköltészet*, Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 1994; SERES András, SZABÓ Csaba, *Csángómagyar daloskönyv: Moldva 1972–1988*, A hasonmás kiadást szerk., bev. PÁVAI István, A DVD-ROM hangzó melléklet anyagát vál. NÉMETH László, Bp., Hagyományok Háza, 2013.

23 KÖVÁRI Réka, *A Deák-Szentes kézirat: The Deák-Szentes Manuscript*, Bp., Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány–MTA BTK Zenetudományi Intézet, 2013 (*Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria: Magyar Ferences Források*, 6), 155. sz.

24 Lsz. 10.065 jelzetű kottás lejegyzés az MTA BTK Zenetudományi Intézet Népzenei Gyűjteményében.

25 DOBSZAY László, *A magyar népének I*, Bp., MTA-TKI, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem–Magyar Egyházzenei Társaság, 2006, 104.

26 DOBSZAY László, SZENDREI Janka, *A magyar népdaltípusok katalógusa*, I, Bp., MTA Zenetudományi Intézet, 1988, 257.

5. Fel-Csik nagy bánatja, Madéfalva kára

Erdélyi János *Népdalok és mondák* című gyűjteménye 1847-ben kiadott második kötetében 545. szám alatt a *Székely dalok* csoportjában közli a madéfalvi veszedelemre vonatkozó alábbi siraloméneket.²⁷ Olosz Katalin azonosítása szerint a szöveg „Csomortáni Mike Simon k[irályi]. t[áblai]. hites jegyző és okleveles tanár Temesvárról”²⁸ Erdélyi számára beküldött „22 székely népdal”-a között található. Csomortáni ugyan székely származású volt, és a maga megfogalmazása szerint „hiteles kútfőkből” merítette beküldött dalszövegeit, a Székelyföldről távol lakozván valójában azokhoz maga is levelezés útján jutott. Sőt még azt sem lehet egyértelműen megállapítani, hogy ha Mike Simon nevében a Csomortáni előnév származási helyére utal, akkor Csíkcsomortánról vagy a felső-háromszéki Csomortánról van-e szó. Dalai között ugyanis egyaránt találni Csíkra és Háromszékre utaló szövegrészeket.²⁹

Bár a közreadó célja „megmenteni a magyar népköltészet található ereklyéit”,³⁰ itt a „népköltészet” szó nem a folklór mai folklorisztikai értelmezése szerint értendő, hiszen ez esetben egyértelműen (népies) műköltési alkotásról van szó. Erdélyi a *Függelékben* közli „A dalok vidékei”-t is. Eszerint az 539–545. számú dalok származási helye „Maros-Vásárhely”. Így a *Fel-Csik nagy bánatja* kezdetű 545. számú dal is ezek közé tartozik:

Fel-Csik nagy bánatja,
Madéfalva kára,
Sivkovics járása,
Bukov álnoksága, –
Lőn szegény fejünknek
Siculidium.

Már dicső eleink,
Átilla véreink,
Voltak nagy harczfiak,
És szabadságuak;
S most lőn a fejünkre
Siculidium.

Az Oltnak árjai,
Sírnak vérhabjai;
Mert gátot vetettek
Folyásán holt testek,
S lőn szegény fejünknek
Siculidium.

Nyil, s kard volt fegyverünk,
S ha jött ellenségünk;
És hányszor nem győztünk,
Ha harczba repültünk!
S most szegény fejünknek
Siculidium.

27 *Népdalok és mondák*, Második kötet, A Kisfaludy-Társaság megbízásából szerk., kiad. ERDÉLYI János, Pesten Magyar Mihálynál, 1847 (a továbbiakban: ERDÉLYI), 335–336.

28 *Uo.*, VI.

29 OLOSZ Katalin, *A százötven éves Népdalok és mondák székelyföldi anyaga és gyűjtői* = O. K., *Víz mentére elindultam: Tudománytörténeti, népismereti írások*, Marosvásárhely, Mentor, 2003, 70–82, 73–76.

30 ERDÉLYI, V.

Mü saját földünkön,
Úszunk a vérünkön;
S te vég, szabad határ,
Sokszor, oh! sokszor már,
Lól szegény fejünknek
Siculicidium.

Néma az éjszaka,
S Madéfalva zárva;
Benne a székyek
Körülkerítettnek;
S lón szegény fejünkön
Siculicidium.

Tűz emészt, s ágyu dörg,
Sok vitéz halált hörg;
Anyja csöcsömőjét,
S öleli kedvesét.
S lón szegény fejünkön
Siculicidium.

Hasad a szép hajnal,
Vérbárony aranyjal;
S zúg a nagy Hargita
Szüntelen sok jajjal;
Igy vérzé fejünköt
Siculicidium.

Az Olt vértől torlik,
S szívünk jaj! nyilallik;
Szomorú énekünk,
S elfojt lehelletünk;
Igy vérzé fejünket
SICULICIDIUM.

Erdélyi János fenti közléséről írta Szilágyi Sándor 1859-ben, hogy „egyetlen nyomtatott emléke” a „Mádéfalvi vérnep”-nak, s hogy „egyszerű dal, mely e napokat annyi bánattal s oly költőileg festi”. Egy versszakot közölt is belőle, Erdélyihez képest apróbb eltérésekkel:³¹

Erdélyi János közlése:

Az Olnak árjai,
Sírnek vérhabjai;
Mert gátot vetettek
Folyásán holt testek,
S lón szegény fejünknek
Siculicidium.

Szilágyi Sándor közlése:

Az Olnak árjai,
Sírnek vérhabjai;
Mert gátul vettettek
Folyásán holttestek,
S lön szegény fejünkön
Siculicidium.

31 SZILÁGYI Sándor, *Erdély irodalomtörténete, különös tekintettel történeti irodalmára*, (Hetedik fejezet. Vége.), BpSz, Pest, Emich Gusztáv, 1859, 251.

6. A mádэфalvi veszedelemről. (Székely énektöredék)

De hol kerekedék siralom pataka?

A *mádэфalvi veszedelemről* címmel, *Székely énektöredék* alcímmel közölte ezt a verset Kríza János a Fővárosi Lapok VIII. évfolyamának 24. számában (1871. január 29.) a 11. lapon. 1882-ben újraközölték a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* harmadik kötetében a *Balladák és rokonművek. Kríza János gyűjtése* csoport *Töredékek* alcsoportjában a 27. szám alatt, a Kríza kiadásában látható tagolás mellőzésével. A közreadók jegyzete szerint ez a szöveg, akárcsak az Erdélyi János által közölt *Fel-Csik nagy bánatja* kezdetű (itt az 5. szövegegmélék) és a *Dakó Sándor balladája* (8. szövegegmélék) „félnépi eredetű, a mennyiben iskolamesterek, diákok írhatták, s úgy szállott a nép ajkaira”. Legutóbb Olosz Katalin publikálta a *Vadrózsák* második kötetében, ahol a *Balladák, dalok* főcsoport *Balladák és epikus énekek* csoport *Történeti balladák, vitézi-, bujdosó- és rabénekek, históriás énekek* alcsoportba került.³²

De hol kerekedék siralom pataka?
Talán kerekedék a kis Fel-Csik felől,
A kis Fel-Csik felől, Mádэфalva felől.

Hol vagytok, poéták, talán mind alusztok!
Fel-Csik nagy bánatját hogy le nem írjátok,
Fel-Csik nagy bánatját, Háromszéknek gyászszát,
Megemlegethetjük Sivkovics járását:
Sok szép virágszálát mert mind leváगतá,
Kit tűzbe, kit vízbe halomba rakatá;
Ki apját siratja, ki anyját jajgatja,
Ki szép hitestársát jajszóval ohajtja;
Sűrű könnyeikből patakocskák folynak,
De jaj, még azok is mind vértől áradnak,
Mind vértől áradnak s emberfejet hajtnak.

A költeményben szereplő Sivkovics nem más, mint a mádэфalvi vérengzés katonai parancsnoka, báró Siskovics József altábornagy nevének torzult formája. Klaniczay Tibor szerint a ballada „több képe az 1650-es évek tatár-pusztításait gyászoló két énekből került a nép ajkára, mégpedig éppen azokból (*Siralom*

32 *Székelyföldi gyűjtés*, A Kisfaludy-Társaság megbízásából szerk., kiad. ARANY László, GYULAI Pál, gyűjt. KRÍZA János, ORBÁN Balázs, BENEDEK Elek, SEBESI Jób, Bp., Az Atheneum R. Társ. Tulajdona, 1882 (Magyar Népköltési Gyűjtemény: Új folyam, 3; a továbbiakban: MNGY III), 41 (27. sz.), 436 (27. jegyzet); *Vadrózsák: Erdélyi néphagyományok, i. m.*, II..., 163 (36. sz.).

*pataka mely nagyot árad*a és *Sűrű könnyhullással sir már Erdélyország*), melyek az 1710–30-as években összeállított Csík megyei *Bocskor-kódex*ben maradtak ránk”.³³ Ezek közül az elsőnek a 6. szövegemlékünkkel összevethető sorai a következők:

De hol keredék siralom pataka?
Talán keredék a kis Fel-Csik felől,
[...]

Siralom pataka mely nagyot árad,
Melynek áradása Erdélyt által folyja,

Hol vagytok, poéták, talán mind alusztok!
Fel-Csik nagy bánatját hogy le nem irjátok,
[...]

Poéták hol vagytok, talán mind alusztok,
Hogy nem sirassátok Erdélynek romlását?

Ki szép hitestársát jajszóval ohajtja;

Sóhajtjuk hazánkot, kedves szép társunkot,

A másodiknak pedig:

Sűrű könnyeikből patakocskák folynak,
[...]

Sűrű könnyhullással sir már Erdélyország

Ki apját siratja, ki anyját jajgatja,

Országokon ki atyját s ki anyját siratja,

Utóbbi utolsó strófája pontosítja a történelmi eseményt és időpontját:

Az ezerhatszázban és az ötvenhétben
Erdélyül mind esénk nagy keserűségben,
Magyarok esének tatárok kezében,
Kiket irgalmából szabadítson Isten.³⁴

A szöveget érdemes összevetni a Szabó Sámuel által 1878-ban közölttel is. (Lásd itt a 7. szövegemléket.)

33 KLANICZAY, *i. m.*, 380–381. Klaniczay idevonatkozó adatait Urbán Lászlónétól nyerte.

34 *A Bocskor-dalokkönyv énekei (III. közlemény)*, Közli: FERENCZI Zoltán, Erdélyi Múzeum, 15(1898), 510–521, XXIX–XXX. Újabb kiadása: *Bocskor János énekeskönyve 1716–1739*, DOMOKOS Pál Péter hagyatékából s. a. r. Csörsz Rumen István, Kolozsvár, Kriterion, 2003 (Téka), 156–159.

7. Madéfalva szomorú nótája. Töredék Poéták, halljátok

Szabó Sámuel néphagyományokkal kapcsolatos gyűjtéseinek körülményeit Olosz Katalin tárta fel. Eszerint a madéfalvi vérengzés centenáriumi évében, 1864. július 15-én Szabó Sámuel a marosvásárhelyi református kollégium tanáraként, annak hét diákjával hathetes székelyföldi körútra indult, jobbára gyalog. Erről többen is készítettek útinaplót, de sajnos csak egy maradt fenn, amelynek valószínűsíthető szerzője Mentovich Gyula, a marosvásárhelyi református főiskola természettani tanszéke tanárának, Mentovich Ferencnek a fia. A körút egyik célja a folklórgyűjtés volt. A naplóból az derül ki, hogy még hangszeres dallamlejegyzések is készültek: Makfalván a napló írójának „első teendője volt” „egy pár csürdöngölőt és oláh nótát leírni az ottani cigány hegedűje után”. A napló augusztus 23-ai bejegyzése szerint Csíkszentdomokoson az egyik diák, Makkai Domokos „egy Madéfalváról írott verset olvasott fel a többieknek”.³⁵ Nem tudhatjuk, hogy ez a vers azonos volt-e azzal a töredékkel, amelyet Szabó Sámuel 1878. január 3-án a kolozsvári Magyar Polgár mellékletében, a *Hölgyfutárban* (III. évfolyam 1. szám) publikált *Madéfalva szomorú nótája* címmel, de feltehetően az volt. (Lásd alább.) A gyűjtés helyére és idejére nem tér ki a közlemény. Olosz Katalin a marosvásárhelyi kollégium diákjainak 1863–1868 közötti gyűjtéseit közreadó kötetében a *Balladák és epikus énekek* csoportjában közli.³⁶

A vers több ponton hasonlóságot mutat a Kríza János által 1871-ben közölttel (itt a 6. számú szöveg). Lehetséges, hogy mindkettő egy korábbi szöveg egymástól független továbbalakulása és töredékes formában való fönmaradása. Az alábbi-
ban hatos és tizenkettes szótagszámú sorok keverednek, de a közreadó a kezdősorok hatos jellege miatt – egy sor kivételével – mindegyiket hatos sorokra tördelte.

Poéták, halljátok:	Tenger sűrű habja ha mind tenta vóna:
Hogy meg nem írjátok	Úgy sem írhatná meg
Fölcsík nagy romlását,	Fölcsík nagy romlását,
Madéfalva kárát?!	Madéfalva kárát!
Égen mennyi csillag	Jaj! itt a vizek is
Ha mind diák vóna,	Mind vérrel áradnak,
Földön mennyi fűszál	Itt a patakok is
Ha mind penna vóna,	Ember-fejet hajtnak,

35 SZABÓ Sámuel, *Erdélyi néphagyományok, 1863–1884*, SZABÓ Sámuel és gyűjtői körének szétszórt hagyatékát összegyűjt., szerk., bev., jegyz. OLOSZ Katalin, Bp.–Marosvásárhely, Európai Folklór Intézet–Mentor, 2009, 97, 496, 604.

36 *Uo.*, 183.

Ki apját siratja,
Ki anyját siratja,
Ki szép hites társát
Oly szívből óhajlja!...

Az Oltnak árjai
Sírnak vérhabjai,
Mert gátot vetettek
Folyásán holttestek!...

-----

8. Nóta Dakó Sándorról

Megyek apám, megyek, bé Madéfalvára

1882-ben a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* harmadik kötetében a *Balladák és rokonművek. Benedek Elek és Sebesi Jób gyűjtése* csoportban 41. szám alatt adták közre Dakó Sándor balladáját. Bár az eddig bemutatottaknál közelebb áll a népköltészetre jellemző fogalmazásmódokhoz, s epikus vonalvezetése is a balladákra jellemző szerkezetet követ, a közreadók szerint „ujabb keletűnek látszik és szintén nyomát viseli az irodalmi befolyásnak”.³⁷

»Megyek apám, megyek,
Bé Madéfalvára,
Fényes uraságok
Nagy gyűlést hirdettek –
Madéfalvi rétre,
Sok vitéz legények
Gyülekeznek oda,
Én is elmegyek hát.«
»Édes jámbor fiam,
Ne menj el te oda!
Német uraságok
Hirdették a gyűlést,
Jaj léssen ott nekünk.
Német uraságok
Mindég rosszak voltak,
Szegény székely népre
Mindég terüt hoztak.
Sok anyának szívét
Bánatba keríték,
Kinnal nevelt fiát
Katonának vitték,
Ne menj fiam oda!«

»Édes lelkem apám,
El kell nekem mennem,
Nem szabad én nekem
Hamar megijednem.
Fényes német tiszték
Ha eljesztenének,
Szép szőke leányok
Reám se néznének,
El kell nekem mennem!«
Elment Dakó Sándor,
El Madéfalvára.
Fényes német tiszték
Nagy gyűlést hirdettek,
Madéfalvi réten
Összegyülekeztek.
Akkor méne oda
Dali Dakó Sándor
Szürke páripával,
Piros tarsolyával.
Dali szép legények
Kiállottak sorba,
Egytől-egyig mindeniknek

37 MNGY III, 76 (41. sz.); 436 (27. jegyzet).

Vére hullott porba.
Dali Dakó Sándor,
Mért is jövél ide!?
Anyád fájdalmára,
Magadnak veszti!

Jobb lett volna neked
Apádra hallgatni,
Otthon megmaradni;
Most a sasok jönnek
Rajtad mullatozni,
Husodból lakozni!

9. Rákos, Rákos, szegény Rákos

Bartók Béla 1907. július havában Csíkrákoson vette fonográfra egy kb. nyolcvan-
éves férfitől az alábbi dallammal az *Ezernyolcszáznegyvenhatba* kezdetű dalt:

A felvételnek a budapesti Néprajzi Múzeumban található lejegyzésén nem az *Ezernyolcszáznegyvenhatba* kezdetű szöveghez tartozóan, hanem alternatív „B”-szöveggént szerepel az alábbi két versszak:

Rákos, Rákos, szegény Rákos!
Hol Mátyás, az igazságos?
Magyar csonton folyó vizek,
Könnyektől sós annak ize.

Dulumadár félreppene,
Bukovin már felcsattana,
De Bukovin haragjától,
Madéfalva mind elpusztul.

Nyilvánvalóan egy töredékről van szó, amelynek első versszaka Kisfaludy Károlynak – 1829-ben, az *Aurora* című zsebkönyvben megjelent – a *Rákosi szántó a török alatt* című, „népdal”-ként közreadott költeményéből készült kompiláció.³⁸ Kisfaludy versében természetesen nem Csíkrákosról van szó, hanem Rákos mezejéről Pest határában, a hajdani országgyűlések színhelyéről. A kompilátor azonban ezt Csíkrákosra vonatkoztathatta, s így természetesen csatolhatott hozzá a madéfalvi veszedelemmel kapcsolatos versszakokat, amelyből ezt az egy strófát sikerült a gyűjtéskor rögzíteni a népi emlékezet segítségével. Ebben a hozzátoldott versszakban Adolf Nikolaus Buccow osztrák tábornok és Bukovina nevének keveredéséből jött létre a furcsa Bukovin személynév. Kisfaludi-

38 *Népdaltípusok* 4, szerk. DOMOKOS Mária, főmfts. OLSVAI Imre, Bp., Balassi, 1995 (A Magyar Népzene Tára, 9), 389–390 (352. sz.); 1103 (352. jegyzet).

nak ez a verse épebb formában is folklorizálódott, megtalálható például Kallós Zoltán válszúti gyűjtésében is, *Miről apám nagy búsan szólt* szövegkezdettel.³⁹

10. Madéfalva szülőházám

Az 1950-es években többször is gyűjtötték a Pest megyei Budajenőre áttelepült, ditrói származású Küsmödi Bálinttól az alábbi dallamot:

Poco rubato

Ma - dé - fal - va, szü - lő - ha - zám,
Ott szült en - gem é - des - a - nyám.
Mi - kor fel - nőt - tem én nagy - ra,
Be - so - roz - tak ka - to - ná - nak.

Madéfalva, szülőházám,
Ott szült engem édesanyám.
Mikor felnőttem én nagyra,
Besoroztak katonának.

Nem akartam fegyvert fogni,
Osztrák katonája lenni.
Körülvettek egy éjszaka,
Felgyújtottak éjfél tájba.

Kegyetlen volt a tábornok,
Aki adta a parancsot:
Madéfalvát felgyújtani,
Benne lakót elégetni.

Odaveszett négy gyermekem,
És a kedves feleségem.
Nekem jutott a bújdosás,
Román földön való lakás.

Szülőföldem szép határa,
Meglátlak-e valahára?
Be meguntam a bújdosást,
Az idegen földön járást.

39 *Uo.*, 755 (748. sz.); 1176 (748. jegyzet).

A fenti vázlatos lejegyzésben közölt változat az MTA BTK Zenetudományi Intézet ZTI-Mg-613 jelzetű hangszalagján 1 perc 12 másodpercnél kezdődik. Másolata ugyanott a ZTI-Mg-3589-es magnetofonfelvételen is megtalálható. A felvétel 1956. január 25-én készítette Dr. Paulovics Géza. A népdal elhangzása után az adatközlő a szájhagyomány alapján így mesélte hangszalagra a madéfalvi veszedelem történetét:

Ezelőtt 263 évvel [helyesen 192 évvel], Mária Terézia ideibe, Bukov tábornoknak azt a parancsot adta ki, hogy a Székelyföldön toborozzon önkéntes katonákat. Bukov tábornok ezt nem úgy hajtotta végre, hanem erőszakkal sorozta. A székelység tiltakozott, hogy nekik az a feladatuk, ha keletről támadást kapnak, akkor fognak fegyvert. De hát Bukov tábornok kényszerítette őket, hogy fogjanak fegyvert, s tegyék le az esküt. Annyira került a dolog, kérem, hogy ezök [a székelyek] megvették a lábokat, hogy semmi képpen ne... Akkor, kérem, Madéfalvát egy éccaka éfélekor körülvették, s Madéfalvát felgyújtották. Aki menekülhetett, lángokba vót, me faházak vótak, az egész község lángba borult, s akik menekülhettek, egy része ott égett, ember családotól. A másik, amelyik a tűzbe átgázolgot, azok átmentek... s az Ót vize bé vót fagyva. 167-en pusztultak oda bele..., kérem. S osztán ezek jutottak be Romániába, ott Bukovinába.

Az MTA BTK Zenetudományi Intézet Népzenei Archívumában további változatok találhatók, mindegyiknek Küsmödi Bálint az adatközlője. Először Sárosi Bálint készített 1953-ban hangfelvétel nélküli helyszíni lejegyzést az akkor 66 éves Küsmödi Bálint daláról. A dallam azonos a fentivel, csupán az utolsó előtti ütem első három hangja *d-b-c* helyett *d-d-b*. A szöveg is majdnem ugyanaz, de hiányzik az utolsó versszak, és az azt megelőző végén a *Román földön való lakás* helyett *Pusztta földön való hálás* van.

A következő hangzó nélküli kottás lejegyzés 1954 októberében készült. Ennek gyűjtője szintén Paulovics, az adatközlő ugyanaz 67 éves korában, a szöveg és dallam is megfelel az általam hangszalagról lejegyzettnek. Itt is megtalálható a madéfalvi veszedelem fenti prózai elmondásának egy rövidebb változata, amelyben a dalt az adatközlő „200 éves”-nek tartja. A kottás lejegyzésen olvasható még egy megjegyzés, amely szerint „Küsmödi Bálint székely paraszt 1945-ben települt át Ditróból (Csík m.) – Budajenőre”.⁴⁰ A dallamról rövid cikket közölt 1956-ban Oszkóné Liszokay Magda *Népének a madéfalvi veszedelemről* címmel, bár ez a dal sem szövege, sem dallama szerint nem sorolható a népének kategóriába. A hangfelvétel adatait nem adja meg, csupán annyit említ, hogy „Küsmödi Bálint többi elbeszélését, tréfáit, dalait a Népművészeti Intézet dokumentációs osztályán őrzik,

40 Lásd még FÖLDES László, *Küsmödi Bálint élettörténete*, Néprajzi Közlemények, 22(1979), 121–219. Kéziratban: EA 5905 jelzet alatt a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában.

magnetofon-felvétel alakjában”. Valószínűleg az itt lejegyzetthez képest egy másik 1956-os felvételtől van szó, mert az adatközlő ott is 67 éves, és a Sárosi Bálint segítségével lejegyzett változat több hangban is különbözik a fentitől:

Ma-dé-fal-va szü-lő- ha-zám, Ott szü-ült en-gem é-des- a-nyám.

Mi-kor fel-nőt-tem én nagyra, Be-so-roz-tak ka-to-ná-nak.

A cikkíró az adatközlőt idézi a dal származására vonatkozóan: „Édesanyám nagyanyja kántor volt Gyergyóremetén. Mikor meghalt, hozzánk került a kántorkönyve, én abból tanultam meg ezt es, meg másokat. Én akkor 12 éves voltam. Ha én meghalok, ezt már nem tudja senki többé.”

Ez a dallam, bár nem túl gyakori, az erdélyi néphagyományban több vidéken előfordul, például Jagamas János és Palkó Attila is gyűjtötte a Felső-Maros menti Magyarón,⁴¹ és természetesen Gyergyóból is több változata ismert. Küsmödi Bálint is énekelte *Kiment a ház az ablakon* kezdetű szöveggel ugyanezen a hangszalagon, és egy Gyergyóremetéről Magyarországra áttelepült adatközlőtől is följegyezték egy változatát, amelynek szövegkezdeté: *Feketeszárú cseresznye*.⁴²

Oszkóné arra is felhívja a figyelmet, hogy a szöveg utolsó versszakának kezdő sorpárja – *Szülőföldem szép határa / Meglátlak-e valahára?* – Kisfaludy Károly „népdalá”-ból származik,⁴³ amely 1829-ben jelent meg az Aurora című almanachban, s ez a két sora hamarosan szállóigévé vált. Ennek az alábbi parafrázisa olvasható Miklós Gáborné Lőrincz Borbála (Istensegíts, 1908–Majos, 1991) kéziratos énekes füzetének első oldalán:

*Szülőföldem Bukovina
Istensegíts szép határa
Megvane még a kopachegy
A kopac hegyen három kereszt*

41 *Magyaró énekes népzeneje: Egy Felső-Maros menti falu magyar néphagyományából*, PALKÓ Attila és ZSIGMOND József szövegkiegészítéseit felhasználva közzét. JAGAMAS János, Bukarest, Kriterion, 1984, 86 (63. sz.); 233 (63. jegyzet).

42 Lásd a 18.274.00/1a jelzetű dossziében található dallamjegyzéseket az MTA BTK Zene-tudományi Intézet Népzenei Archivumának Típusrendjében.

43 OSZKÓNÉ LISZKAY Magda, *Népének a madéfalvi veszedelemről*, Ethnographia, 67(1956), 298–300, 298–299. A négy első versszak Oszkóné nyomán történt újraközlése: *Erdélyi történelmi népballadák III*, vál. RÁDULY János, Erdélyi Toll, 3(2011)/3, 143–148, 13. sz.

Meglátlak e valahára
Ahol állok ahol járok
Mindig csak feléd nézek⁴⁴

11. Ezerhét-százhatvannégy év

A csíkrákosi származású neves népzene kutató, Sárosi Bálint gyűjtötte 1967 júliusában szülőfalujában, az akkor 68 éves Péter Sándortól az alábbi, itt vázlatosan lejegyzett, népies hangvételű történeti balladát:

Parlando rubato

E - zer - hét - száz - hat - van - négy év

Ja - nu - ár hét vir - ra - dó - ra

De sok ár - tat - lan szé - kely vér

Ma - dé - fal - ván hull a hó - ra.

Ezerhét-százhatvannégy év
Január hét virradóra
De sok ártatlan székely vér
Madéfalván hull a óra.

Vértől piros az Olt vize,
Piros víz foly a Dunába,
Aki elmegy onnan élve,
Bújdosik a nagyvilágba.

Kik a gypü védelmezést
Kötelességnek tartották,
Szalonka-völgyi nagy gyűlést
Előző napon megtartották.

És aközbe hírvivő jött,
A Bukov lovasfutárja,
Hogy a székely kiküldöttek
Menjenek fel Madéfalvára.

44 GATTI Beáta, „Egy őnélet rajzot írok életem sorsával...”: Egy bukovinai székely irattár kontextusainak vizsgálata, Belvedere Meridionale, 2013, 34–43, 34. Kiemelések tőlem (P. I.).

Szállásolják el magokat,
Mindenki az éjszakára,
Hogy pihenve várhassanak
A Bukov akaratára.

Minden lélek megpróbálta
Menekülni ki belőle,
De a falu katonával
Három oldalról van kerítve.

Szalonkából azért ment a
Tömeg nép Madéfalvára,
(de) Azon éjnek hajnaláig,
Senki se gondolt a halálra.

És a Bukov katonái
Olyan dühösök valának,
Aki menekült feléjük,
Élve még egyet se hagyának.

A hajnali kakas szavát
Ágyúszó helyettesíti,
Kit a golyó el nem talált,
Megrémülve felébreszti.

Szegény székely árva népe,
Maga veszedelmét látva,
Sorsa nem tért javulásra,
Bujdosik a nagyvilágba.

A felvétel az MTA BTK Zenetudományi Intézetében az Mg-1961/A jelzetű magnetofonszalagon 8 perc 44 másodpercnél kezdődik. Az ének megkezdése előtt az adatközlő bemondja a hangszalagon: „Madéfali veszedelemről énekelek most”. A ballada elhangzása után a gyűjtő (SB = Sárosi Bálint) és az adatközlő (PS = Péter Sándor) között lezajlott párbeszédet is tartalmazza a hangfelvétel:

SB: Ezt kitől tanulta?

PS: Szintén nálunk ez leírva es megvót, s a dallamát es hallogattam abból az időkből.

SB: Mikor?

PS: Az öregeink [idejében]. Énekelve.

SB: Például melyik?

PS: Édesapámék... édesapám.

SB: És ha elfelejtett belőle valamit, ki tudta egészíteni?

PS: Hát, az bennem megvót, hogy ki kellett tudjam egészíteni.

SB: De jól emlékszik még most is rá. Szokta most is énekelni néha lakodalomkor?

PS: Van eset, van eset, ahol kívánnák meghallgatni.

SB: Legutoljára hol énekelte?

PS: Hát, úgyé, egyelőre most hamar nem jövök réja, hogy hol, de van eset, hogy megkövetelik, hogy énekeljem el, s törökökről is, szintén.⁴⁵

45 A törökök s a tatárok kezdetű ballada Bíró Anna és Bíró Éva elrablásáról, amelyet a fenti párbeszéd után énekelt el Péter Sándor Sárosi Bálintnak.

Péter Sándor családja körében, Csíkrákos, 1963 (Pávai István gyűjteménye)

Imets Dénes 1969-ben adta közre a ballada egy másik, valószínűleg szintén 1968-ban rögzített változatát, hiszen az adatközlő ugyancsak „Péter Sándor, 68 éves”.⁴⁶ Bár tudomásom van róla, hogy Sárosi Bálint Imets Dénessel együtt is gyűjtött több alkalommal, a két változat mégsem azonos. Imets közlése dallam és szöveg szempontjából is eltér Sárosi változatától. A fenti lejegyzésben szereplő *Szalonka-völgyi nagy gyűlést* sor Imetsnél így hangzik: *Szalonkába hívott gyűlést*. A másik lényeges különbség, hogy a fenti változat negyedik strófája után Imetsnél beékelődik az alábbi:

Holnap reggel korán ott lesz
A királyné személyese,
Hogy az újabb rendeletet
Madéfalván kihirdesse.

Ehhez a közléshez képest tíz évvel később, egy interjúban, ahol a riporter az általa írt *Veszedelem* című drámáról kérdezte, Imets Dénes idézi a ballada első két versszakát, ismét kissé eltérő módon. Az eltéréseket dőlt betűs szedéssel jelzem:

46 IMETS Dénes, *A csíki medence népköltéséből*, Művelődés, 10(1969), 31–33, 32.

Ezerhétszázhatvannégy év
Január hét virrjadóra
De sok ártatlan székely vér
Madéfalván hullt a hóra.

Vértől piros az Olt vize,
Piros víz foly a Dunába,
Aki elmegy *innen* élve,
Bujdosik a nagyvilágba.⁴⁷

Az eltérések alapján azonban nem kell feltétlenül harmadik rögzített variánst feltételeznünk, hiszen az is lehet, hogy Imets Dénes a riportban emlékezetből idézte fel ezt a két versszakot, és az eltérések egy része lehet jelöletlen szerkesztői, közreadói módosítás is.

12. Madéfalva, mit vétettem

Könczei Ádám 1983. január 23-án Csíkszentdomokoson vette magnetofon-szalagra Szabó Illésné Bíró Rózától a következő dalt.⁴⁸

Poco rubato

Ma - dé - fal - va, mit vé - tet - tem,
Hogy én ben - ned nem él - het - tem?
Má - sok él - nek nagy ke - gye - sen,
S én búj - do - som ke - ser - ve - sen.

Madéfalva, mit vétettem,
Hogy én benned nem élhettem?
Mások élnek nagy kegyesen,
S én bújdosom keservesen.

Sír a szemem mind a kettő,
Hull a könnyem mind az esső,
Sír a szemem, hull a könnyem,
Mert igazán fáj a szívem.

47 *Népdaloktól a hűségig: Beszélgetés Imets Dénessel*, lejegyezte VÁLI József, Hargita, 12(1979)/95, ápr. 22.

48 Az MTA BTK Zenetudományi Intézetben ZTI-Mg-5006/A hangszalag, 59. perccel kezdődően.

Édes hazám, Madéfalva,
Látlak-e meg még valaha?
Látom füstöd, de csak alig,
Hogy az égen feketélik.

Én Istenem, mi az oka,
Ki sem mehetek az útra?
Ha kimegyek a kapuba,
Vigyázkodom ide s tova.

Elbújosnék, de nincs kivel,
Kenyerem sincsen, hogy mivel,
Kérnék kölcsön, de nem adnak,
Mert tudják, hogy szegény vagyok.

Búsúlok is, bánkodom is,
Rajtam elfér, ha sírok is,
Fáj a szívem a hazámér',
S az én sok jó barátimér'.

Szabó Illésné Bíró Róza
Csíkszentdomokos
Fotó: Pávai István

A szöveg különböző részletei más-más sorrendben, egyéb hasonló tartalmú versszakokkal keveredve Erdély több területén előfordulnak (már a XVIII. századi forrásokban), de különösen a bukovinai székelyek körében gyakoriak. A fenti szöveghez legközelebb áll egy, a bukovinai székelyek Dévára települt csoportja körében gyűjtött dal szövege, amelyet Kolumbán Samu közölt 1906-ban az Ethnographia hasábjain. Ebben a fenti csíkszentdomokosi dal hat versszakát látjuk viszont ugyanebben a sorrendben, majdnem szó szerint, apró változásokkal. Ezek közül lényegesebb, hogy az első versszakban Madéfalva helyett Bukovina, a harmadikban pedig Andrásfalva szerepel. Valószínűleg a csíkszentdomokosi változat keletkezett később, és a földrajzi nevek Madéfalvára való cserélésével kapott a siculicidiumra vonatkozatható értelmet.

A dévai szövegváltozatot egy fríg végződésű mūdallamra énekelték, amelyet Kontor Elek budapesti zenetanár jegyzett le dévai tartózkodása alatt. A csíkszentdomokosi variáns dallama új stílusú, enyhe mūdalos beütésekkel. Érdekessége, hogy egyszerre ötvözi a magyar népdal korai új stílusára jellemző, viszonylag alacsony soronkénti szótagszámot a kifejlett új stílus sajátosságaként ismert, oktávot is meghaladó nagyobb hangterjedelemmel, ami arra enged következtetni, hogy utólagos képződmény.⁴⁹ A dallam eléggé magában álló, az

49 BERECZKY János, *A korai és a kifejlett új stílus*, Zenetudományi Dolgozatok, 1992–1994 (1994), 217–242. Lásd még: HALÁSZ Antal, *A hazatértek: A bukovinai magyarok kétszáz esztendeje*, Bp., A szerző kiadása, Grafika Nyomdai Műintézet, 1941, 104.

MTA BTK Zenetudományi Intézet több tízezernyi új stílusú dallamot tartalmazó gyűjteményében, s Bereczky János legújabb monumentális munkájában, amelyben 2664 új stílusú magyar népdalt ad közre, nem található.⁵⁰ Ez arra utal, hogy helyi, talán egyéni adaptációról van szó.

13. Székely határórség

Mádéfalva... Mária Terézia idején

Mádéfalva... Mária Terézia idején, ott határórség vót. Katonai alapon álltak, nem akartak behódolni az osztrák rendszernek. Menekültek Moldvába.

Moldvába akkor nevezték el Bakót. Akkor kapta Bakó a nevét. Most Bákó.

Mindössze ennyit tartalmaz a siculicidiummal kapcsolatosan a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumának EA 7357 jelzetű kézirata, melynek címe: *Történeti mondák*. A kéziratári dosszié címlapján a „Gyűjtés ideje” rovatban „1964 június” szerepel. A gyűjtő S. Dobos Ilona, az adatközlő Tófalvi Sándor (sz. 1899), aki a második világháború után Korondról települt ki Magyarországra. Számos kéziratos emléket írt le szülőfalujáról, annak hagyományairól, többen gyűjtöttek is tőle és feleségétől, a szintén korondi születésű Tófalvi Sándorné Bartha Júliától, köztük Kodály Zoltán is.⁵¹

14. A madéfalvi veszedelem

Téli időszakba történt

1996 januárjában Tankó Fülöp „Gyugyu” az alábbi módon mesélte el a Farkasok pataka nevű gyimesi településen Magyar Zoltánnak a siculicidium történetét:

Téli időszakba történt. Akkor is ellenség vót, most is lesz, amíg két ember lesz. A székelyek összeszervezkedtek, hogy ők szabadalmat akarnak, csak Csik vármegyébe, s még csatlakozott más is hozzá. Akkor összegyülekeztek, na, hogy kejszenek valamit, a felszabadulást. Akkor valami osztrák csapatok megérkeztek, s a parancsnok kiadta a parancsot: gyilkolni, löni! S akkor, ahol össze vótak gyűlve, tudja, Mádéfalván, éjnek csendességibe osztán tüzet nyitottak mind épületre ágyúval, mindenvel. Szerteverték őket, s aki tudott, elmenekűt, azokból van most is, abból a fajtából a moldvai csángók között. Ki Kászon felé vette

50 BERECZKY JÁNOS, *A magyar népdal új stílusa I-IV*, Bp., Akadémiai, 2013.

51 Lásd PÁVAI István, *A Sóvidék népzeneje – The Folk Music of Sóvidék*, Bp., Hagymányok Háza–MTA BTK Zenetudományi Intézet, 2016, 249, továbbá *uo.* DVD-melléklet.

az utat, ki a gyimesi havasokba. De sokan vótak ott, akik el voltak potyogva a hóban, a mezón. Félig még éltek, úgy kellett megfagyjanak, mert senki sem tudta a hullát összeszedni, nem merték, mert teljesen realéptek a felkelőkre.⁵²

15. *Madéfalván mikor vót egy nagy verekedés*

1992. április 5-én Székelyudvarhelyen találkoztam folklórrendezvényre odahozott moldvai adatközlőkkel, akikkel a csángó identitás kérdéskörében készítettem interjúkat.⁵³ Köztük volt László József Pusztinából, aki így mesélte el egyes csíki, gyimesi családok Pusztinára való telepedésének a történetét:

Madéfalván mikor vót egy nagy verekedés, hogy lepallták mind a németek vagy ausztriások, magyarok, melyikek vótak azok, akkor sok világ elfutott bé oda héjzánk, elcsángottak. Elcsángottak, elfuttak bé oda, keresztül Gyimesen s bé Moldovába, héjzánk, s hol megkapták ezket a falukot asztán sokan jöttek. Pusztinába jött Pál... Pálok jöttek onnat Madéfalváról, Kispálok... S asztán Sebestén az Kostelekről, Sebestén, Golombán Hidegségről, azok mind bé vótak csángotva héjzánk, s azér' monták, csángó.⁵⁴

A szövegben előforduló *verekedés* szó a román nyelv *verekedést* és *csatát* egyaránt jelentő *bătălie* szavának tükörfordítása. A szó első jelentését ('verekedés') fordította le az adatközlő, miközben a második jelentésre gondolt ('csata'). A *világ* pedig a román *lume* szó elsődleges értelmének tükörfordítása. A szó másodlagos értelme a román nyelvben 'ember, emberek', így a *világ* szó itt utóbbit jelenti.

16. Adatok a székelyek Bukovinába való áttelepüléséről *Hát gyerekkoromba összegyűltek az öregebb emberek*

Ez a címe a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma EA 7531 jelzetű dokumentumának, amely három gépelt oldalnyi kézirat. A zárójeles címből kiderül, hogy *Magnetofonnal felvett gyűjtés lejegyzése*, amely a Tudományos Gyűjtőhálózat ré-

52 MAGYAR Zoltán, *Így beszéltek Farkasok patakán: Tankó Fülöp Gyugyu történetei*, Marosvásárhely, Mentor, 2008, 77, 42. sz.

53 Ennek és az ehhez hasonló interjúknak a feldolgozását tartalmazza: PÁVAI István, *Magyar identitástudat Moldvában = P. I., Zene, vallás, identitás a moldvai magyar népéletben*, Bp., Hagyományok Háza, 2005, 9–97.

54 A teljes interjú a PI_Kz_007 jelzetű hangkazetta digitalizált változatán található az MTA BTK Zenetudományi Intézet Népzenei Archívumában.

Gáspár Simon Antal családja (Néprajzi Múzeum)

vén érkezett. A hangfelvételt Morvay Péter készítette,⁵⁵ az ő kérdéseire válaszolt Gáspár Simon Antal, aki a bukovinai Istensegíts faluban született 1895. március 31-én. A bukovinai székelyek 1941-ben szervezett kitelepítésekor indult útnak szülőfalujából, majd viszontagságos évek után a Tolna megyei Nagyvejkén telepedett le. Az alábbi szöveget hangfelvétélről jegyezték le, tehát szóbeli közlés. Az írásmód a szóbeliség sajátosságait részlegesen tartalmazza, a központozás a lejegyző értelmezését tükrözi. A gépíráson Morvay Péter (MP) kérdéseit nevének jelölése nélkül két perjel (/) közé tett szövegrészek jelzik. Ezeket követik Gáspár Simon Antal (GSA) válaszai. Az alábbi átírában a perjeleket elhagytam és monogramokkal jeleztem a párbeszédet. A kiemelések az átírótól származnak.

MP: Antal bácsi, ahogy megbeszéltük, beszéljünk most arról, hogy mit is hallott maga az öregektől a menekülésről? Először is azt szeretném, ha azt mondaná el, mikor szoktak ezekről a régi dolgokról beszélgetni, és kitől hallott ezekről?

55 Az EA 15207 kézirat címlapján feljegyezték szerint az EA 7531 jelzetű kéziratban lejegyzett hangfelvétel a „Népzene Gyűjteménynek átadva”, ahol az „M.Mt.50” jelzetű magnószalagon található. Ilyen jelzetű hangfelvétel azonban nincs a Népzenei Gyűjteményben, úgy tűnik, elkallódott, vagy más jelzet alatt lappang.

- GSA: Hát gyerekkoromba összegyűltek az öregebb emberek téli estén. Az asszonyok fontak, az emberek beszélgettek, és akkor hallottam ezekről a dolgokról amik a mi őseinkkel történtek a meneküléskor.
- MP: Nahát akkor mondja is el, mit is mondtak az öregek úgy általában arról, hogy az istensegitsiek hogy kerültek oda Istensegitsbe.
- GSA: Azt még édesapámtól hallottam. Ő meg az édesanyjától, hogy az ő édesanyjának a nagyanyja beszélt, hogy amikor ott erdőbe voltak, és a székelyeket üldözték a németek, hát ők elmenekütek, mert nagy [érthetetlen szó] voltak, és mindenkit megöltek akit találtak. Elmenekültek egy nagy erdőbe, ott meghuzódtak, s küldtek vissza egy embert, hogy lássa, hogy vissza tudnak-e menni a falujukba. De avval a hirrel jött az ember, hogy még azokat is összefogdossák, akiket az erdőn megtalálnak. Így hát nem mertek visszamenni, hanem inkább általmenekültek Moldovába. Azt gondolták, hogy mikor majd ha lecsillapodnak tán vissza tudnak menni. De nem tudtak visszamenni. Ott kínlódtak, egy-egy helyről a másikra hányódtak tiz esztendeig. Tiz esztendő mulva az a hir jött, hogy Bukovinába jó hely van, s oda be tudnának telepedni. Velük volt egy pap, az ő papjik, névszerint Mártonfi Mór. Hát ez velük tartott. Kimentek Bukovinába, a határon hogy keresztülmentek Moldvából, hát legközelebb valami Katonai bárónak ugynevezett Jákobesti⁵⁶ községbe. Ez osztán őköt megvendégelte s pártfogásba vette; negyven családot ott is marasztott. Azt mondta hogy ő ad az ő birtokából ezeknek, s letelepíti.

Fennmaradt még nyolcvan család, aki tovább kellett menjen. Hát mentek Jakobeckitől⁵⁷ észak felé. Eközbe volt egy öregember köztük, névszerint Kajtár Lőrincnek hitták – annak a két fiát a németek megölték. Azoknak az árváikval ez az öregember volt. Igen el volt keseredve, mert sokat hányódtak, sok szenvedésen mentek keresztül, megunta a sok bujdosást, hát ahogy ott a mai Istensegits helyire értek, hát letérgyölt a földre, így fohászzkodott: „Istenem segíts meg, má érijünk eccer olyan helyre ahol megállapodunk, mert erőst meguntam a bujdosást!” Ezért osztán a falut elnevezték Istensegitsnek.

Ahol megállapodtak, a mai Istensegits helyin, hát osztottak nekik minden családnak 18 fáta földet, ami megfelel 36 holdnak. De nem volt ház, nem volt semmi, csak a pusztas hely. Hát aztán csináltak maguknak földpurdékot, és úgy kínlódtak. Még nyárba megvoltak, de télire a gyermekeket, az öregeket el kellett vigyék a körüllevő oláh falukba, és ott

56 A gépelt kéziratban tévesen Jakobecki szerepel, ami valószínűleg a hangfelvétel lejegyzőjének tévedése, hiszen Gáspár Simon Antal több másik helyen, így a 17. sz. alatt közölt kéziratában is Jákobesti szerepel, és ez Fogadjisten román neve: *Iacobești*.

57 Lásd az előző lábjegyzetet.

töltötték a telet. Így ez két esztendőbe történt meg, két télen. Osztán nekifogtak házakat építeni, a császár adott nekik – akinek nem vót szekere, lova – adott két ökröt, egy szekeret, egy nagyláncot. Olyanféle nagylánc volt ez, hosszuszemű, melyiket a cigányok szoktak csinálni. Ebből három szem nekem es megvót, egész a bácskai menekülésig. Ottmaradt Bácskába.

Aztán nekifogtak művelni a földet, nekifogtak építeni 1777-be. Ezért nevezik most es az öregek azt az időt – három hétből áll az esztendő, azt mondják, amikor az Istensegits felépült.

MP: Vannak még, állnak még házak abból az időből, amik a legrégebbi időben épültek?

GSA: Még amikor eljöttünk Bukovinából, egyezerkilencszáznegyvenegybe, még egy ház volt. Barabás Lajosné háza. Az még akkor épült, amikor a falu odatelepült.

MP: Tehát ezek voltak az első telepések. Ezeket hogy hívták?

GSA: Ezek voltak a *jószágosok*, akik jószágot kaptak. Azután jöttek még Erdélyből es, Magyarországról es, szökött katonák es, de ezek nem kaptak jószágot. Ezek a falu mellett levő hegyoldalba kaptak olyan házhelyeket, es ezeket *jószágtalan embereknek* nevezték.

MP: Es hogy hívták a falunak azt a részét, ahova ezek építették a házaikat?

GSA: Azt a részit, ahova ezek a jószágtalanok építettek házat bogjutinnak⁵⁸ nevezték.

MP: Más néven hogy mondták ezeket a jószágtalanokat?

GSA: Ugy ahogy a régiek szokták mondani, hogy dezsenárok.

MP: A jószágosoknak nem volt ilyen régi neve?

GSA: Ezek erdészjószágosok voltak.

MP: Elmondta Gáspár S. Antal, nagyvejei, volt istensegitsi lakos. A felvétel a Néprajzi Muzeumban készült, 1959. szept. 20-án. A kérdéseket Morvay Péter tette fel.

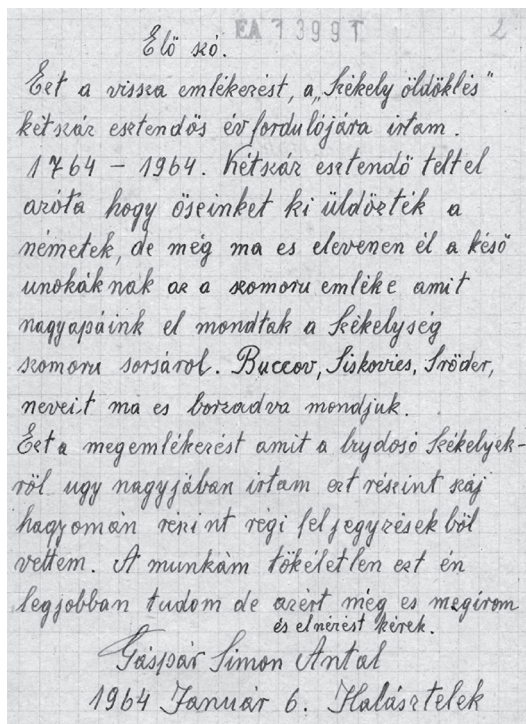
17. Szájhagyomány a Madéfalvi Székely öldöklésről és menekülésről *Gyermek koromba őszi estéken*

Gáspár Simon Antal maga is törekedett arra, hogy írásba foglalja a bukovinai székelyekkel kapcsolatos múltbeli történéseket. A siculicidium kétszáz éves évfordulója alkalmából írt összefoglalóját a budapesti Néprajzi Múzeum 1963–

58 Valószínűleg a hangfelvétel lejegyzője által rosszul értett román dülónév. A 17. szövegben Gáspár Simon Antal szerint a jószágtalanok telephelyének neve Burduzsén (román írásmóddal Burdujeni).

64. évi Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatára küldte be. Forrásairól írja: „részint száj hagyomán részint régi feljegyzésekből vettem”. Ezen az írásán kevéssé érződik a népi „igaz történetek”-re jellemző részletező narratív stílus, inkább az eseményleíró történeti munkák nyelvezetét próbálja követni. A történések több olyan háttéreseményét ismerteti, amelyek csak írott forrásokból ismerhetők meg. Szövegében hivatkozik is „Csik vármegye levéltárának aktái”-ra, „a kormányzék rendeletei”-nek „kivonatai”-ra. Ugyancsak írott forrás alapján belefoglalta kéziratába a *Fel-Csik nagy bánatja* kezdetű verset (lásd itt az 5. szövegemléket), ezen kezdősora kihagyásával, egyéb lényeges változtatások nélkül, csupán az utolsó versszak kezdősorát javítva „Az Olt vértől torlik”-ról „Az Olt vértől törlik”-re. A verset ezzel a mondattal vezeti be: „A Madéfalvi véres hajnalt a diákok versbe szedték és megénekelték”. A kézirat tartalmazza a madéfalvi emlékoszlop prózai és verses feliratait is.⁵⁹

Számunkra azonban fontosabb a *Szájhagyomány a Madéfalvi Székely öldről és menekülésről molduvába, és Bukovinába a magyar faluk alapításáról* című kézírata,⁶⁰ mert ebben, mint a cím is jelzi, az orális tradíció erőteljesebben van jelen. A kéziratot tartalmazó múzeumi dosszié címlapján többek között ez áll: „Morvay Péter iratanyagából került elő a rendezés során az EA 14811–15206 tételekkel együtt”, továbbá az is, hogy „V.ö. EA 7531”, ami nem más, mint a jelen közleményben a 16. számú, hangfelvételtől lejegyzett szöveg. Joggal feltételezhetjük, hogy Gáspár Simon Antal megkaphatta Morvay Pétertől a hangszalag-

Gáspár Simon Antal kéziratának első oldala

59 EA 13991 jelzetű kézirat a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában. Lásd még Forrai Ibolya kommentárját erre a kézíratra vonatkozóan: GÁSPÁR Simon Antal, *Az én szülőföldem a bukovinai Istensegits: Facsimile kiadás*, vál., kísérő tan. FORRAI Ibolya, Bp., Akadémiai, 1986, 156.

60 EA 15207 jelzetű kézirat a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában.

ról legépelte háromoldali szöveget, és annak jelentős bővítésével készítette el kéziratát. Erre utal az a tény is, hogy Gáspár Simon Antal kéziratába majdnem szó szerint belemásolta Morvay Péter első két kérdését. Válaszai azonban fogalmazásmód és részletesség szempontjából eltérnek, majd a továbbiakban már kérdések nélkül hosszasan részletezi a bukovinai letelepedés és berendezkedés viszonyait. Morvay Péter kérdéseit neve feltüntetése nélkül perjelek (/) közé foglalással jelzi, akárcsak a hangfelvétel gépelt kézírata. A perjeleket ezúttal meghagytam, mivel ez a szöveg a népi írásbeliség példája, szemben a 16. számúval, amelyik népi szóbeliség gépírást átvett. A cím után a főszöveg előtt ez áll: „Irta Gáspár Simon Antal Halásztelek 1965 December hó”.⁶¹

[MP:] /Antal bácsi ahogy megbeszéltük, beszéljen most arról, hogy mit es hallott maga az öregektől a Madéfalvi veszedelem kori menekülésről? Először azt szeretném ha azt mondaná el, hogy mikor szoktak ezekről a régi dolgokról [beszélgetni] és kitől hallott ezekről?/

[GSA:] Gyermekek koromban az őszi estéken a törökbuza tisztítóban, és télen a mikor az asszonyok fenni kezdtek, essze gyűlt egy egy házhoz nyolc tíz asszony guzsajásba, az úrikkal, az asszonyok fontak, s az emberek beszélgettek a régi dolgokról. Es akkor egy üdös ember elé hozta hogy az őseink hogy menekültek el Erdélyből be molduvába s onnan Bukovinába.

Édes apám es sokat beszélt ezekről a dolgokról amit az édes anyjától hallott.

[MP:] /Nóhát akkor mondja el, mit es hallott az öregektől úgy általában arról hogy az Istensegítsiek hogy kerültek Istensegítsbe és mért nevezték el a falut Istensegítsnek./

[GSA:] /Hát úgy beszéltek az üdös emberek, akik ugyancsak az öregebbektől hallották, hogy Mária Terézia uralkodása alatt a királyné el rendelte hogy a Székelységet es bé kell sorozni katonának. A székelyek tartották a határőrséget az ugynevezett plájások⁶² akik ugyan zsoldot kaptak, de saját fegyverrel és saját gunyájába teljesítette a határőrséget hetenkint váltották fel őket. Ezért a katona-ság alól fel voltak mentve.

A mikor meghallották a Székelyek hogy mit akarnak velük, hát tiltakoztak hangoztatva hogy szabad Székelyek, határőrök, hivatkozva szabadságos okmá-

61 Gáspár Simon Antal később Nagyvejkéről Halásztelekre költözött, ahol több gyerekének családja lakott. Maga így indokolja meg az átköltözést: „Ezért jöttünk el Vejkéről, hogy ne lakjunk a svábok házába, vissza adtuk a gazdájának és Halásztelken vettünk, és azt es eladtuk es most építettünk egy rendes házat, amire senki se mondhatja hogy az övé volt, saját építésünk es ebbe nyugodtabban élünk mint más épített.” SEBESTYÉN Ádám, *A bukovinai székelység tegnap es ma: A bukovinai andrásfalvi székelyek élete es története Madéfalvától napjainkig című könyv átdolgozott es kibővített kiadása*, Szekszárd, Tolna Megyei Könyvtár, 1989, 161.

62 A román *plăieș* 'határőr' szó magyar átvétele.

nyaikra a melyet immá több magyar király megerősített. Ők nem akarnak idegen tisztek és idegen komandó alatt, idegen országba katonáskodni. Erre essze gyűltek Madéfalvára Csikból, Három székből, s Udvarhely megyéből, hogy a Taploczán⁶³ székelő bizottság elé járuljon hogy ott megvédje jógait. A királyné Bukkov osztrák generálist és társait bizta meg hogy a Székelyeket meg mérje be sorozza katonának. 1764 vizkereszt napján két ember elment a bizottsághoz hogy megkérdezze mikor fogadja a tőmeget. A németek másnapra halasztották a tömeg ki halgatását. Ezt tudtul vevén a nagy tömeg megnyúgodott, abba bizva hogy kérésük meghalgatásra talál. A nép nyugodtan tért pihenőre, a vezetők megszerkeztették a kérést a melyet másnap akartak beadni. Másnap hajnalban a harangszó helyett ágyu lövések riasztották fel a népet álmából Madéfalván a hova a kösség népén kívül három vármegye vezető emberei is ott voltak essze gyűlve hogy jógos panaszukat a bizottságnak elő adják. A nép megdöbbenve riadt fel az alvó ágyából és ugy öltözetlen futtak ki az utcára hogy mi történt.

Rettentő látvány volt. Ágyu lövések több házat fel gyújtottak. Az égő házak megvilágították az utakat. Az osztrák katonák lőttek mindenfelé. Kint az utcán asszonyok gyermekek sirása jajgatása, a férfiak kiabálása. A családok egymás nevének a rikoltozása olyan félelmetes látvány hogy meg lehetett bolondúlni tölle. Az ágyu lövésektől sok halott lett de a katonák csak ugy seperték el az embereket asszonyokat gyermekeket. A sebesültek jajgatása vegyül a nagy lárma közé. A népnek ki van rekedve az esze, nem tudják hogy mi van velük. Mikor lássák a sok halottat és sebesültet, egy kiáltás harsog a tömegbe: menekülni! El innen! És erre a nép menekülni kezd molduva felé. De a népnek nagy része hiányosan volt öltözve, mert arra se volt üdő hogy rendesen felöltözzenek. Január 7 ike kemény hideg volt az Olt vize be volt fagyva. A menekülők alatt a jég be szakad és sokan az Olt jeges vizébe haltak belé a mások a hiányos öltözet miatt megfagytak különösen sok gyermek és anya pusztult el a hideg miatt. Mások megsebesülve estek el. A véres hó mütatta hogy merre mentek a menekülők. Az osztrák katonák üldözték a menekülőket. Sokat elfogtak és börtönbe zárták a másokat meglöttek. Erőst nagy volt a veszedelem. Egyik felől a németek pusztították, másfelől a nagy hideg és az éhség kezdte kinezni a szegény menekülő székelyeket. Egy nagy erdőbe ahol nyári szállások voltak megáltak és azokba szállásokba húzodtak meg pihenni és dermedt testüköt meg enyhítsék a tűz mellett. Ott várakoztak hogy hátha vissza tudnak menni el hagyott házaikba. Azomba jöttek újabb menekültek a kik azt beszéltek hogy a német katonák akit uton útfélen el fognak azokat mind a Fejérvári⁶⁴ börtönbe zárják. Így hát nem mertek haza menni hanem még vártak hogy hátha le csendesedik a helyzet és nem kell ott hagyják hazáikat. Azomba újabb és újabb csoportok menekül-

63 Csíktaploca, ma Csíkszereda része.

64 gyulafehérvári

tek el, a körül levő falukból azt a hirt hozták hogy a kösségebe mindenkit el fognak és bezárnak. És azókat a házakat ami üresen maradt azt le foglalták a németek. Vissza menésre még gondolni se lehet. Voltak sokan akik nem gondolkoztak sokat hanem egyenesen molduvába mentek, azomba a nagyobb tömeg nem akarta elhagyni hazáját. Mi tevők legyenek? Vissza nem lehet menni de itt az erdön se maradhatnak a nagy hidegbe s élelem nélkül, nagy Úr Isten segits rajtunk fohászokdtak. Az egyik nap két Székely férfi jött molduvából, izenetet hoztak Zöld Péter Csíkszentléleki paptól hogy ne kinlódjanak az erdőbe ebbe a nagy hidegbe, hanem menjenek bé molduvába, ott sok magyar van s azok bé fogadják a menekülteket, s a molduvai vajda es segítséget ígért. Azt ígerte hogy munkát és földet ad a menekülteknek s megélhetést. Azomba nehéz volt megválni a hazától, és még egy embert vissza küldtek a közelebbi faluba hogy lássa mi van? el menteke a katonák? Vissza lehet-e menni a házaikba? A megfigyelő aval a hirvel ment vissza hogy akik vissza mentek azokat mind el fogdosták és börtönbe vették és most az a tervik hogy az erdön bujdosokat es mind el fogják. Így hát tovább nem mertek várni megindultak molduva felé. Molduvába erőst sok magyar volt, így hát a bujdosó Székelyeknek nem volt nehéz le telepedni. Egy része a Szeret menti magyar falvakban kapott szállást, s a másik része, új falukat alapítottak. A Tatros, Tázló, Szárazpatak és még több falu a Besztercze folyok mentén. Zöld Péter a menekültek lelki pásztora Őt esztendeig a bújdosó székelyek közt hirdette az evangéliumot, de az ötödik esztendőbe egy csoport menekültvel vissza ment Csikba. A miért megjútalmazták. A többi menekült maradt tovább molduvába. Zöld Péter el távozása után a székelységnek Mártonfi Mór minorita atya lett a lelki pásztora. A menekült székelyek egy része le telepedett, gazdálkodni kezdett és nem sokára jó módu lett és belé egyezett a sorsába. A másik része pedig nem tudta megszokni ezt az idegen helyet és szokást nem tudtak belé nyugodni a sorsikba. Haza menni nem mehettek mert a vagyonikat el kobozták. Tiz esztendő telt el így győtrődve s bánatba, és még mindig nem voltak meg nyugodva.

Ekkor Mártonfi pap meghallotta, hogy Bukovinát ausztriához csatolták és mivel kevés a lakosság, hát telepíteni akarnak népeket sok kedvezménnyel. Erre a hirre fel kerekedett 120 család Mártonfi pap vezetésivel, új hazát keresni, abba reménykedve hogy ott jobb lesz mint mólduvába. Lovas szekerekkel indultak útnak, észak felé. Bukovina határos moldúvával, azon hely ahol addig laktak nem volt messze Bukovinától. Szekervel kb. egy napi járó föld. Őseink nem tudjuk hogy mennyi ődő alatt értek ki Bukovinába, de az biztos hogy több nap kellett az utazáshoz mert nem hajtottak erőst hogy mindenki el érjen, ne maradozzanak el egymástól. És mivel országhatáron kellett át menni hát út levelet igazolványt kellett bé szerezni amit az oláhok pasaportnak neveztek. Ebbe belé volt írva a családfő, feleség, és a gyermekek ill a nagyszülők. A vámon csak azt eresztették átol akinek a neve belé volt írva a pasaportba.

Út közbe születik Lovász Istvánének egy fiúgyermek. El érkeznek a Bukovina határához Zamoszti nevű oláh faluba.⁶⁵ Ott a vám őrók meg vizsgálták a szekereket hogy visznek-e valami tiltott dólgot. Most Lovász bácsi meg van ijedve hogy mi lesz velük a kicsike nincs bele írva az útlevelbe s a miatt nem eresztik a vámon átol. Mi tevők legyének hova rejtsek el azt a kicsikét. A beteg asszony es meg van ijedve de azért bátorítsa az urát. Az ölébe veszi a kicsikét jól meg szoptatta ki pókálta tisztába tette aztán jól bé pókálta s belé tette az abrakos tarisnyába s a tarisnyát a lőcsbe akasztotta. A kicsike ott halgatot, mikor rejik került a sór hogy megvizsgálják a szekerbe mindent meg néztek de az abrakos tarisnyával nem törődtek. S így szerencsésen át mentek a határon Bukovinába az első megállásik Jákobestibe volt. Egy gazdag örmény földbirtokos Capri nevű vendégelte meg az új hazát kereső székelyeket. Az az örmény uraság fel ajánlotta hogy 40 családot ő le telepit az ő birtokára. Ott maradt 40 család és megalapították Fogadjisten kösséget. Itt született meg az első magyar falu Bukovinában. A többi 80 család ment tovább északra hogy alkalmas helyet találjanak ahol falut alapítsanak. A mai falu helyén meg álltak. Vólt egy Kajtár Lőrincz nevű öreg ember akinek két házias fia Madéfalvi öldökléskor, mind a kettő meghalt. Mind a kettőnek több gyermeke volt. Így az öreg a két menyével és unokáival menekült. Öreg es esszetörődött volt. A mikor itt megálltak, le szállott a szekerről s térdre állva így fohászzkodott Ur Isten add végit ennek a sok bujdosásnak Isten segits. Ott meg es állapodtak es falut építettek es Istensegits lett a falu neve. Ez fohász volt: Istensegits. Es 171 esztendőön keresztül még azok es magyarul fohászzkodtak akik magyarul nem tudtak ha el olvasták a falu nevét. Mivel német volt a hivatalos nyelv az iskolán ez a fel írás volt: Folksule Istensegits. A kösségházán: Gemeideamt Istensegits es az állomáson is Istensegits fel írás szerepelt. Így hát az idegen nyelvűek ha olvasták magyarul imádkoztak bár nem tudták az értelmet.

Ahogy megállapodtak a mai Istensegits helyén öseink első sorba földet osztotak. Ház helyeket minden családnak 20 parazsinát ami kb. egy fél hold. Azután szántó földeket es kaszállokat. Minden család kapott 18 fálcsa földet, ami kb. 36 kh. Egy fálcsa = 80 parazsina.⁶⁶ Istensegits határa 2244 hektár, 16 ár es 60 □ m.⁶⁷ A föld osztás mindenkinek egy főmán lett ki mérve tekintet nélkül arra hogy milyen népes a család.

A föld osztás után neki fogtak házot építeni. Az első dolgik az volt hogy építsenek Isten házát. A Szentháromság dicsőségire kápolnát építettek, es azután

65 Román neve: *Zamostea*.

66 Román *prăjină* = 180–210 m²; román *falce* vagy *falcie* = Moldvában 1,432 hektár. Magyar *hold* = 0,432 hektár; katasztrális hold = 0,576 hektár.

67 Gáspár Simon Antal számára ezeknek a számadatoknak a forrása valószínűleg: SÁNTHA Alajos, *Bukovinai magyarok*, Kolozsvár, 1942, 41; Sántha jegyzetben megadott forrása pedig: *Alphabetisch-Statistisches Ortschafts-Verzeichnis des Herzogtums Bukowina*, Czernowitz, 1879.

ház építéshez fogtak. A házakat fábol építették és drániczával (zsindelyvel) fődtek. A házakat Csiki szokás szerint építették. Szép egy forma házakat építették a falu utcája északról délre húzódott. A házak két sörba az út mellett tágas udvarokkal, mind dél felöl van. A házak két két ablaka a keleti sör az utca felöl nyugatra néz, és a nyugati sor ugyancsak az út felöl keletre néz. Az udvar felöl 1–2 ablak a nagyházból néz ki. (tisztá szoba) a kicsi házból két ablak csak es az udvarra néz. Az ereszböl ajtó nyílik a nagyházba a másik a kicsi házba a harmadik a kamarába. A kamarából lehet fel menni a hijuba.⁶⁸ Amíg a falu felépült a nyolcvan ház, téli üdőbe az apró gyermekeket s a szoptatos anyákat a közelebbi oláh faluba vitték amíg a hideg tartott. A legközelebbi oláh falu Krincsest (Granicsest) volt.⁶⁹

1777 be felépült Istensegits falva. A állam segítette. A házakat a kopac hegy aljába levő erdőből építették. Most hire helye sincs annak az erdőnek most nyomás,⁷⁰ lovak, szarvas, marhák füvelnek rajta nincs egyetlen bokor se ami jelezne hogy ott valamikor erdő volt. De azért ma es az a neve felső erdő, alsó erdő, s kopac hegy. Még volt egy erdő a faluhoz közel azt úgy hitták kerek erdő. Ott sincs semmi fa csak azt [a] düllöt úgy nevezik kerek erdő alja. Az alsó erdőben voltak a juhok ott volt két három esztana ahol a finom jó juhtúrot csinálták.

Az új telepesek állami segílyben részesülvén gyorsan kezdtek gyarapodni. Akinek nem volt befogója az kapott az államtól két ökröt szekeret s egy szeker kötő nagy lánczot. E sorok írója es emlékül tartott három láncz szemet azokbol a lánczokbol valót amit Mária Terézia adott ük apámnak.⁷¹ 1777 be már fel volt épülve a falu ekkor fejezték be az építkezést. Azért volt ez a tréfás mondás hogy mikor Istensegits falva épült három hétből állott az esztendő. Ez a két kösség Istensegits és Fogadjisten volt az első telepes Bukovinában a többi faluk Hadikfalva, Andrásfalva és Józseffalva és Laudon falva csak 1785–1786 ba települtek. Laudon falva kurta életü volt. Mivel folyó vizük nem volt, Hadikfalvára költöztek. Azért volt Hadikfalva a legnagyobb magyar falu Bukovinába, mert ott két falu népe tömörült essze. Később szórványosan sokan jöttek székelyek Istensegitre de azok földet nem kaptak csak ház helyet a falu keleti oldalán levő hegy oldalba. Ebből alakult ki Burduzsén falu rész. Itt laktak a jószágtalanok. Így alakult a falu lakossága: Jóságos és jószágtalan. Mikor be fejeződött az építkezés és megnyugodtak, akkor érte a székely telepeseket egy nagy meglepetés. Volt egy földes úr Serbótzba⁷² Istensegitstől a harmadik rúsz faluba egy Valánszki nevü, aki kijelentette hogy az újonnan települt székelyek kötelesek neki robotot dolgozni és dézsmát adni. Elképzelhető az a felháborodás és keserüség amit ez a

68 *hiju* = padlás

69 Román neve: *Grănicești*.

70 *nyomás* = jószággal tapostatott, pihentetés céljából átmenetileg legelőnek használt szántóföld

71 Gáspár Simon Antal itt a mondat végére csillaggal jelölt szabályos lábjegyzetet szúrt be kéziratába: „Az a három lánc szem bácskába maradt mint sok minden.”

72 Román neve: *Șerbăuți*.

kellemetlen hír okozott. Ők a szabadságért és függetlenségért lettek bújdosóvá. Ott hagyták a drága szülőföldet és éltek az idegen népek közt hogy szabadon éljenek és ime, a cseberből vederbe léptek. A szabadságért bujdosodtak évtizeden át és mégis most a rabszolgaság szakadt a fejükre. Keserűségükben sokan ott hagyták a földet és házat s vissza mentek molduvába. A mások cseréltek a jószágatlanokkal le mondták a földről és nem robotoltak s nem kellett dézsmát adni. Akik pedig meg maradtak a földnél azok rabszolgaságba éltek. Még a maga földjét ha tudta meg munkálni vagy nem de az uraságnak megkellett csinálni, ha nem deresre huzzták és az uraság pribékjei olvasatlanul vertek reja ötven botot. A dézsmát ugyancsak elég kegyetlenül hajtották végre rajtik. Dézsmát kellett adni mindentől ami volt. Mindenféle terményt a mezőről addig haza nem vihették amíg a dézsmát ki nem vették belőle. A kenderből a dézsmát készen megfonva vettek ki a tyúkokból és baromfiból kiválasztották a kövéreket. És mindentől a legjavát vették el. És ez az állapot tartott egész 1848 ig. Akkor lett vége ennek a rabszolgaságnak. Valánszkit a kegyetlenségiéért a nép megátkozta hogy ha meghal még a föld es vess ki magából. Azt beszéltek nagyanyám hogy az Isten meghalhatta és háromszor vette ki a föld magából. A másik keserűsége az volt a székelyeknek hogy a legényeket kötelvel fogták el katonának. Akit elfogtak azokat elvitték idegen országba 12–15 esztendeig katonáskodtak. A falu bírója jelölte ki hogy kiket elfogni. A rokonait nem engedte elfogni. Azokra reja fogta hogy nem egészségesek, nyomorékok szüvbajosok stb. Így aztán a bíró kedvencei vigan éltek otthonn, és akiket elvitetett azok 12–15 esztendeig nem láttak a családjaikat, elvitték Isten tudja milyen messzire. Antalfi Gergely fiatal házas embert es elfogták s elvitték katonának Éppen akkor született egy leánykája Trézsi nevű. Őt el vitték és csak 12 esztendő múlva szabadult meg. Hogy megszabadult gyalog indult haza. Honapok teltek el mire haza ért. A falu határába érve le ült megpihenni. Továbbacska egy lejánka teheneket öröz. Kérdi a lejánkától hogy kié vagy leánykám erre a leánya mondja hogy kié. Gergé el csudálkozik s nem akarja meghinni hogy az az ő Trézsije vona. Csak mikor haza mennek akkor győződik meg hogy csakugyan az övé.

Ezeket hallottam az öregektől. Édes apám Gáspár Simontól 1854 be született Nagyanyámtól László Antalné szül. Palló Trézsi. Sebestén Jánosné szül. Gáspár Erzsébet édes apám unoka testvére. Sántha Jórdánné szül. Antalfi Mária. Es még másoktól.

A kézirat végén található még Gáspár Simon Antal kézírásával a *Székely himnusz* első versszaka, és az *Az erdélyi havasokon* kezdetű dal két versszaka.

Gáspár Simon Antal *A Bukovinai magyarok története* című másik kéziratának részleteit Erdélyi Zsuzsanna adta közre, de ez a közlés csupán a madéfalvi

vérengzés által kiváltott kivándorlástól kezdve követi az eseményeket.⁷³ A fenti, 17. számú szöveg több epizódját más megfogalmazásban, Gáspár Simon Antal és mások adatközlése nyomán Bosnyák Sándor adta közre.⁷⁴

18. Az öregek elbeszélése szerint

Sebestyén Ádám 1921-ben született a bukovinai Andrásfalván. Önmagáról így vall: „egyszerű ember vagyok, az irodalmi nyelvet csupán olvasmányaimon keresztül ismertem meg. Jelenleg is még csak hét román elemi iskolai osztályról van meg a bizonyítványom... Gyermekkorom óta ösztönösen gyűjtöttem a népdalokat, népi játékokat a magam gyönyörűségére”.⁷⁵ Később kántorkodó földművesként fogott bele az önkéntes néprajzi gyűjtőmunkába, majd több könyv szerzője lett. Idézett könyvének alábbi két részletét a szájhagyományból merítette. 125 adatközlőt sorol fel, de nem nevesíti, hogy melyik téma kitől származik, valószínűleg többektől is hallhatta ugyanazokat az emlékeket:

Az öregek elbeszélése szerint, miután Bukovina osztrák kézre került, Hadik András Moldvába ment, és megpróbálta rábeszélni a menekülteket a Bukovinába való áttelepülésre. Hadik próbálkozása sikerrel járt. Így a székelyeket ő vezette át Moldvából Bukovinába. Azt is elmondták, hogy amikor az első bukovinai faluhelyre értek, Hadik András így szólt: „Fogadj Isten!” – így lett az első falu neve Fogadjisten. Néhány család itt maradt. Tovább menve a második falu helyére, Hadik azt mondta: „Isten segíts!” – a falu neve Istensegítség lett.⁷⁶

[...] a hagyomány szerint a következőképpen nyerte szép fohász-szerű nevét: Mikor a falu helyén az ideiglenes sátrukat felütötték, a mai templom helyére gyülekeztek össze és azon tanácskoztak, hogy itt véglegesen megállapodjanak-e. A vitába az öreg Kajtár Lőrincet is bevonták. S mikor megkérdezték tőle, hogy jönnek véli-e a falut e helyen megépíteni, az öregember – aki 70 éves korában a madéfalvi vérengzésnél két fiát, azok feleségét elvesztette, s fiainak a gyermekei a nyakába szakadtak, s aki most már ötödször hurcolkodott – elkeseredésében

73 ERDÉLYI Zsuzsanna, „Az öröm után jött a nagy bánat”: Gáspár Simon Antal krónikájából, Somogy, 1980/5, 47–56. Újraközlés: Látóhatár, 1981/2, 60–78.

74 *A bukovinai magyarok hitvilága II: (Orvoslás, a születéstől a halálig, történelmi emlékek)*, gyűjt., bev., jegyz. BOSNYÁK Sándor, Bp., MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1984 (Folklór Archivum, 16), 1487–1505. számú adatok.

75 SEBESTYÉN Ádám, *A bukovinai székelység tegnap és ma: A bukovinai andrásfalvi székelyek élete és története Madéfalvától napjainkig című könyv átdolgozott és kibővített kiadása*, Szekszárd, Tolna Megyei Könyvtár, 1989.

76 *Uo.*, 11.

térdre hullott, könnyes szemeit az égre emelte, kezeit imára kulcsolta, s így adta meg a választ: „Én Uram, én Istenem! Aki elvetted az én két szép fiamat és aki öregségemre nyakamba zúdítottad a sok unokát, s Te aki a sok bujdosás keserű kenyerét nekünk osztályrészül adtad, csak Te tudod egyedül, hogy mire volt ez nekünk jó!” – Elcsuklott a hangja, könnyei záporként kezdtek omlani és zokogva így fohászzkodott: „Engedd meg én Istenem, hogy e helyen végleges megnyugvást találjak! Én azért azt kívánom az itt egybegyűltektől, hogy e helység a Te áldott szent nevedtől nyerje nevét és legyen Istensegítség!” Ezután lehajolt és megcsókolta a könnyeitől megöntözött földet, melynek rögei három év múlva 96 éves korában eltakarták őt. A meghatódás akkora volt, hogy mindnyájan sírtak.⁷⁷

19. Volt három magyar katonavezér

Kajtár Lőrincz történetének Gáspár Simon Antaltól rögzített másik – a 16–17. számú itt közölt szövegemlékekben szereplőtől fogalmazásban eltérő – változatát Bosnyák Sándor közölte.⁷⁸ Kajtár Lőrincz nevét Sántha Alajos 1942-ben megjelent könyve is említi, de ott csak ennyi szerepel róla: „A falu első lakosának és mintegy alapítójának az öreg Kajtárt, Kajtár Lőrincet tartja a nép, aki 96 éves korában halt meg Istensegítség”.⁷⁹ Ugyanott viszont közreadott egy másik „regét” is a bukovinai magyar falvak nevének eredetéről, amelyet az akkor 67 éves Májkel Józseftől jegyzett fel Fogadjisten faluban 1937. szeptember 8-án:

Volt három magyar katonavezér: Józsai, Hadai és Andrásai. Ezek közül Józsai volt a legfőbb. Miután a törököt egész Dobrudzáig, a bolgár határon keresztül kergették, katonáikból visszatérésük után Bukovinában magyar falvakat alapítottak. A harc utáni visszatéréskor, mire a mai Józseffalva helyére értek, sokan elfáradtak. Józsai katonái közül soknak megengedte, hogy ezen a helyen letelepedjék. Így született Józseffalva. A három vezér és a többi katonák jöttek tovább. A Szucsáva partján, Mázos lunkájánál megpihentek s Józsai azt mondta: „Fogadja be őket az Isten, legyen ez a hely Fogadjisten.” A víz terén tovább haladva, több katona megint megpihent. Józsai így szólt: „Isten segítsen meg, hogy ti is hazaérjete” s ezzel megalapítja Istensegítség. Fennebb újabb csoport pihent meg. Most már megszólal Hadai: „Te Józsai, már három községet hagytál, egyet szeretnék én is hagyni.” Így született meg Hadikfalva. Mégfennebb men-

77 Uo., 21.

78 BOSNYÁK, *i. m.*, 1487. adat. Ugyanennek másik közlése: *A csángó magyarok apokrif bibliája*, A bukovinai, gyimesvölgyi és moldvai csángók szájáról leírta és sorba rakta BOSNYÁK Sándor, *Mozgó Világ*, 1984/1–2, 109–123, 120.

79 SÁNTHA, *i. m.*, 41.

tek a Szucsáva partján és még csak Andrásinak nem volt faluja. Kérte Józsait és Hadait, engedjék meg, hogy az ő nevében is maradjon egy falu. Így keletkezett Andrásfalva.⁸⁰

20. A székelyek története

Hol volt, hol nem volt

Sebestyén Ádám többek között négy kötetnyi népmesét is összegyűjtött.⁸¹ Egyik legjelentősebb mesemondójától, a szintén andrásfalvi származású, 1930-as születésű Fábíán Ágostonné Györfi Máriától, „Rudi Máríka nénitől” gyűjtötte a bukovinai székelyek történetének „meséjét”, amelyet Kovács Ágnes adott közre.⁸² A szöveg olyan elemeket is tartalmaz, amelyek érezhetően nem a helyi tradícióból származnak, hanem olvasmányokból vagy értelmiségiek szóbeli közléséből, például „a székelyeket haza kell hozni Magyarországra”, „hányszor mondták, itt élnetek és halnotok kell” stb. Kovács Ágnes kutatásaiból tudjuk, hogy Györfi Mária mesekészlete és mesemondói kombinatív készsége elsősorban a családi hagyományból, apjától, anyjától, nagynénjétől, férjétől származik, de arra is ő mutatott rá, hogy meseolvasmányai is nagymértékben befolyásolták repertoárját, a Benedek Elek által magyarra fordított idegen meséktől kezdve Illyés Gyula népmesefeldolgozásaiig.⁸³ Így joggal feltételezhetjük, hogy az alábbi „mesének” is lehettek egyaránt szóbeli és írásbeli forrásai:

Hol volt, hol nem volt, még az Óperenciás-tengeren is túl, volt egyszer egy nagy székely falu. Mádéfalva volt a neve. Egy hideg téli hajnalon ágyúszóra ébredtek az emberek. Mária Terézia leágyúztatta az egész falut. Volt ott sírás, jajgatás. Aki meg nem halt, s el tudott futni, elfutott az erdőbe, onnat elvándoroltak Bukovinába. Keserves tél volt. Öt magyar falu lett belőlük.

Dolgoztak s közben elszaporodtak. Idegen földön, de gyökeret eresztettek. Viseletüket megtartották, s anyanyelvüket megőrizték. Emiatt sokat szenvedtek. Magyarul nem tanulhattak, csak titokban. Így éldegéltek, amíg el nem jött a második világháború.

Összeültek az ország nagy emberei, s elhatározták, a székelyeket haza kell hozni Magyarországra. Hej, istenem, micsoda öröm volt! Menjünk haza! Csak az idő-

80 *Uo.*, 38.

81 SEBESTYÉN ÁDÁM, *Bukovinai székely népmesék 1–4*, Szekszárd, Tolna Megye Könyvtára, 1979–1986.

82 *Az eltáncolt papucsok: Bukovinai székely népmesék: Elmondja Fábíán Ágostonné*, összeáll., szöveg. gond. KOVÁCS ÁGNES, GYULAI LIVIUSZ RAJZAIVAL, Bp., Móra, 1984, 5–6.

83 *Fábíánné Györfi Mária (Rudi Mári) mesemondó, a Népművészet Mestere szakmai életéről Kovács Ágnes jegyzete* = SEBESTYÉN ÁDÁM, *i. m.*, 2. köt., 397–408.

sebb, tapasztalt emberek nem örvendtek. Itt hagyni a szülőföldet? Idegenbe menni? Mire s hova? Újrakezdeni az életet? Elhagyni a szép, galambdúcos faházakat? Megint vándorolni?

De ha egy jött, akkor mindenkinek jönni kellett. Így indultak útra. Kétheti hányódás után megérkeztek a Bácskába. Egyenes vidék volt, szerbek lakta terület. De a nyugtalanság mindenki szívében ott bujkált. „Ez a föld nem a miénk” – mondogatták az emberek. Pedig hányszor mondták, itt élnetek és halnotok kell. Elhitték. Sok falu lett belőlük. Dolgoztak, építettek, terveztek. De nem sokáig. Rövid három esztendő után egy vasárnap délután kidobolták, egy órán belül mindenki hagyja el a falut. Hamarjában összepakoltak, vitték, amit lehetett. A szekérre sátrat csináltak, a szekér derekába a tulipános ládát, abba beletették, amit tudtak. Főleg az ősi kincsét, amit a szülőföldről hoztak, bepakolták. A tarisnyába tettek egy kicsi ennivalót, s útnak indultak. Minden ott maradt. Októberben hova, merre egy csomó gyermekkel?

Egyik útközben született, a másik öreg meghalt, s az élet így ment tovább. Így értek sokan Zalába. Tavaszig meghúzták magukat. Sokan a gazdáknál dolgoztak, hogy enni kapjanak.

A férfiak katonák voltak, s aki itthon volt, bunkert ásni járt. Tavasszal eltelepítették Tolna megyébe a többségüket. Jelenleg is itt vannak. Németlakta terület volt. Kitelepítették őket, de volt, aki ott maradt. Így élni, dolgozni, újrakezdeni az életet. Ennyi vándorlás, csalódás után. Na de megbarátkoztak a sorsukkal. Nem vetik egymás szemére azt, hogy te miért jöttél ide. Összeházasodtak. Nagyon jól vannak. Építkeznek, s szép házaik vannak. Kacsalábon forgó paloták. Élnek boldogan, amíg meg nem halnak. Itt a vége.

Ez tiszta igaz volt.

21. [Függelék]

Nekünk a legszebbik estét

Ezzel a szövegkezdettel közölte Domokos Pál Péter az alábbi bukovinai népdalt 1953-ban megjelent *Rezeda* című népszerűsítő kiadványában. Az adatközlőt nem nevezte meg, a dal „címe” alatt csupán ezt olvashatjuk: „Istensegíts-Majos (Tolna) 1952. – H. L.”, vagyis a bukovinai Istensegítről a Tolna megyei Majosra települt adatközlőtől származik a dal, amelyet Hegedűs Lajos gyűjtött 1952-ben.⁸⁴

Az 1953-as első közléshez képest az utolsó gyűjtött és lejegyzett adat, amely megtalálható az MTA BTK Zenetudományi Intézet archívumában, 1975-ből való. Ezt Gáspár Simon Antal énekelte Németh István mikrofonja előtt,⁸⁵ a fel-

84 *Rezeda: 96 csángómagyar népdal*, közreadja Domokos Pál Péter, Bp., Zeneműkiadó, 1953, 188–189 (96. sz.).

85 AP 9788c jelzetű hangfelvétel az MTA BTK Zenetudományi Intézet archívumában.

vételt Domokos Mária jegyezte le, jelölve a versszakonkénti összes dallami és ritmikai eltérést, a szövegben pedig a zárt *ë* hangokat is. Alább a két változat dallamát mutatom be, majd a szövegeket párhuzamba állítva, dőlt betűvel jelölöm az eltéréseket. Az első dallamot *g*²-záróhangra transzponáltam az összehasonlíthatóság megkönnyítése kedvéért, az eredeti közlésben *d*-végződésű volt, a népszerűsítő kiadvány könnyebb énekelhetőséget követő szempontja miatt:

Parlando

Ne - künk — a leg - szeb - bik es - tét

Fe - ke - te szín - re fes - tet - ték, —————

Fe - ke - te szín - re fes - tet - ték.

Parlando, ♩=cca98

1. Nekünk a leg- szébbik es-tét

Fe- ke- te színre festették

Fe- ke- te szín-re fes- tették.

5_a, 5_b, 6_a, 6_b, 7, 8, + 9_a, 9_b

3. 6. 2. 3-4. 6-7. 3. 3-4. 3-4. 5-7.

Domokos Pál Péter közlése, 1953:

Gáspár Simon Antal éneke, 1975:

[1]	Nekünk a legszebbik estét Fekete színre festették, Fekete színre festették.	Nekünk a legszebbik estét Fekete színre festették Fekete színre festették.
[2]	Minket anyánk megátkozott, Mikor a világra hozott, Mikor a világra hozott.	Minket anyánk megátkozott Mikor a világra hozott Mikor a világra hozott.
[3]	Azt az átkot tette reánk: Ország-világ legyen hazánk, Ország-világ legyen hazánk.	Azt az átkot tette <i>rejánk</i> Ország-világ legyen hazánk Ország-világ legyen hazánk.
[4]	Ott se legyen megállásunk, Csipkebokoron szállásunk, Csipkebokoron szállásunk.	Ott se legyen megállásunk <i>Csipkebokor a szállásunk</i> <i>Csipkebokor a szállásunk.</i>
[5]	Bú ebédünk, bú vacsoránk, Szerencsétlen minden óránk, Szerencsétlen minden óránk.	Bu ebédünk, bu vacsoránk, <i>Búra szült vót minket anyánk</i> Szerencsétlen minden óránk.
[6]	Rajtunk a bú hármat hajlott, De bezeg hogy elhervasztott, De bezeg hogy elhervasztott.	Rajtunk a bú hármat hajlott <i>Jaj de igen</i> elhervasztott, <i>Jaj de nagyon</i> elhervasztott.
[7]	Nekünk a legszebbik estét Fekete gyászra festették, Fekete gyászra festették.	Nekünk a legszebbik estét Fekete gyászra festették, Fekete gyászra festették.

A *Rezeda* bevezetőjében Domokos Pál Péter ezt írja többek között: „A dalvirág-sort a gyűjtemény legszebb éneke zárja: *Nekünk a legszebbik estét / Fekete színre festették...* Ez a szöveg időben közel 200 éves távlatba vezet, emlékünkből idézve a SICULICIDIUM napját (1764. jan. 5.),⁸⁶ amikor a XVIII. századi német imperialista terjeszkedéssel határozottan szembeálló, tárgyalásra összegyűlt székelységet Mária Terézia generálisai Csíkmadéfalván összelövelték”.⁸⁷ A dal közlése előtti oldalon pedig ez áll: „A bevezetésben a dal születésének valószí-

86 Helyesen jan. 7.

87 *Rezeda...*, i. m., 3.

Kodály Zoltán gyűjt Lőrincz Antalnétól, Budapest, [1952]

nű körülményeire már utaltunk”,⁸⁸ ami jelzi, hogy Domokos Pál Péter részéről feltételezés, hogy a siculicidium lehetett a dal keletkezésének kiváltó oka. Ám nem valószínű, hogy találkozott erre vonatkozó tradícióval a bukovinai székelek körében vagy más forrásokban, hiszen akkor minden bizonnyal közzé tette volna azt.

Látható, hogy a fenti két változat szövege kevés kivétellel azonos, lényegtelen változásokkal. Az 1975-ös változat végén az adatközlő bemondja: „Ezt az énekét őseink meneküléskor énekelték, mikor Csíkból menekültek Moldvába. Elénekeltém én Gáspár Simon Antal istensegítsi születés, most halászteleki lakos. Nyolcvanégy éves vagyok”. A két változat dallama jelentősen eltér, ami arra utal, hogy Gáspár Simon Antal nem a kiadványból ismerte meg magát a dallamot, hanem valószínűleg annál korábban már tudhatta akár más szövegekkel is. Az viszont nem valószínű, hogy ezt a szöveget ebben a formában családi hagyományként örökölte őseitől vagy más, nála idősebb istensegítsi emberektől, hanem a bukovinai székelekkel kapcsolatos publikációkban nagy érdeklődéssel búvárkodó írástudóként, a kiadványból ismerhette meg, Domokos Pál Péter közlésének elterjedése után. Erre utal a nagyfokú egyezés a publikált és az általa

88 *Uo.*, 187.

énekelt szövegváltozat között. Pontosabban az eltérő dallam miatt kevésbé valószínű, hogy a publikált változatnak is ő lenne az adatközlője, bár ez sem zárható ki egyelőre.

A Domokos Pál Péter által közölt dallam legkorábban rögzített változata Balla Péter fonográffelvételén hallható.⁸⁹ A felvétel 1931. augusztus 21-én készült Bukovinában, Istensegítség faluban. Az adatközlő, az akkor „53” éves Lőrincz Antalné Nyisztor Márta a dallamot a publikációban ismerthez közel álló, de versszakonként eltérő változatokban énekelte. A szöveg viszont egyes szám első személyben sorjázza a versszakokat, de más sorrendben. Ha az egyenlőségjel elé az 1931. évi, utána pedig a publikált változat versszakainak sorszámát helyezzük, az alábbi megfeleltetést kapjuk: 1=6, 2=0, 3=5, 4=2, 5=3, 6=1 és 7. A nulla a versszak hiányát jelzi a másik változathoz képest.

A Domokos Pál Péter által publikált, Hegedűs Lajos által 1952-ben gyűjtött változat mellett még két másik változat is található ebből az évből az MTA BTK Zenetudományi Intézet archívumában. Mindkettő rögzítésére abból az alkalomból került sor, hogy 1952. december 16-ára, Kodály Zoltán hetvenedik születésnapjának megünneplésére meglepetésként elhívták Majosról Lőrincznét is Budapestre, akitől maga Kodály is gyűjtött az első világháború előtti bukovinai gyűjtőútja során. Lőrinczné az ünnepség utáni napokban a fővárosban maradt néhány napig.⁹¹ Az ekkor tőle rögzített két dallamadat közül az egyik Schram Ferenc hangfelvétel nélküli

Özv. Lőrincz Antalné és gyermekei Bukovinában az első világháború idején⁹⁰

89 MH 3229b jelzetű fonográffelvétel a Néprajzi Múzeum Népzenei Gyűjteményében.

90 Kóka Rozália, *i. m.*, 20.

91 Lásd: Kóka Rozália, *Kodály a bukovinai székelek emlékezetében*, Honismeret, 1982, 360–362. Lőrincz Antalné Nyisztor Márta feljegyzett életkora a különböző gyűjtésekben egymással nincs összhangban. Unokája, Lőrincz Vitus közlése szerint 1882. július 14-én született. Kodály bukovinai gyűjtőútja alkalmával náluk szállt meg, s édesanyjától, az akkor 50 éves józseffalvi születésű Várda Balbinától is gyűjtött.

helyszíni lejegyzése 1952. december 18-án.⁹² Itt már többes számot használ Lőrinczné, első helyre kerül a *Nekünk a legszebbik estét* kezdetű versszak, a strófák száma viszont jóval több, sorrendjük sem követi a publikált változatot: 1=1, 2=5, 3=0, 4=6, 5=0, 6=2, 7=3, 8=4, 9=0, 10=0, 11=0, 12=0, 13=0. Ettől kezdve minden további tőle rögzített változatban többes számot használ. Nem tudhatjuk, hogy ez a váltás saját elhatározásából történt-e vagy valamilyen külső beavatkozás következménye.

1952. december 20-án Webster dróttekerces magnetofonnal hangfelvétel készült a dalról, szintén Lőrincz Antalné előadásában.⁹³ Gyűjtőként itt Kodály Zoltán szerepel, akinek Kertész Gyula volt segítségére a felvétel készítésénél. Érdeemes összevetnünk a versszakok sorrendjét és tartalmát a két nap eltéréssel készült két variáns között is. Az egyenlőségjel előtt a december 20-ai felvétel versszakainak számozása áll, utána pedig a 18-ai: 1=1, 2=2, 3=2, 4=4, 5=3, 6=6, 7=7, 8=8, 9=9, 10=10, 11=11, 12=12, 13=13, 14=0, 15=0. Látható, hogy a két változat szöveghasználata hasonló, de jelentős eltérések is vannak, és egyik sem igazodik nagyobb mértékben a publikált formához.

Végvári Rezső 1954 áprilisában jegyezte le (hangfelvétel nélkül) az akkor 73 éves Lőrincz Antalnétól a dal 19 versszakkal.⁹⁴ Ezek sorrendje részben követi a 15 strófás Kodály gyűjtötte változatot, de további versszakok betoldásával még távolabb kerül a publikált dal szerkezetétől. 1958 júliusában Gábor Judit vette magnetofonszalagra a következő változatot,⁹⁵ amelynek 19 versszaka sorrendben teljesen megegyezik a Végvári Rezső gyűjtötte variánssal. Az énekes valószínűleg leírt szöveg alapján énekelhette. Neve „Lőrinc Antalné Nyisztor Anna /76/” formában került a lejegyzésre, de a gyűjtés évéhez viszonyított életkora és a 19 versszak azonossága azt sugallja, hogy szintén Lőrincz Antalné Nyisztor Mártáról lehet szó, az Anna talán elírás. Unokája, Lőrincz Vitus szíves közlése szerint Lőrincz Antalné Nyisztor Márta dalait leírta egy füzetben, amelyet ma is őriznek leszármazottai, így valószínű, hogy emiatt van teljes versszakazonosság 19 strófán keresztül a két gyűjtött adat között.

1960-ból van még egy hangfelvétel a dalról, szintén Lőrinczné előadásában hét versszakkal. Ebben viszont nincs benne a *Nekünk a legszebbik estét* kezdetű

92 L. sz. 29824 jelzetű dallamlejegyzés az MTA BTK Zenetudományi Intézet archívumában. Ez a változat közreadásra is került, ahol előadóként „Baranyába telepített csángó asszony” szerepel. Lásd: *Szól a sárgarigó: 100 magyar népdal*, szerk. SCHRAM Ferenc. Bp., Zeneműkiadó Vállalat, 1957, 39. sz.

93 AP 593a jelzetű hangfelvétel az MTA BTK Zenetudományi Intézet archívumában. A hangfelvétel meghallgatható az interneten a Folklor Adatbázisban a következő link alatt: <http://folkloredb.hu/fdb/mviewer.php?gyid=DE87514F-79B4-4A4C-ABCE-354A8039CB48&sid=1484828>

94 XVI. 571 jelzetű lejegyzés a Népművelési Intézet gyűjteményében.

95 AP 2585c jelzetű hangfelvétel az MTA BTK Zenetudományi Intézet archívumában.

strófa, mindössze a 19 versszakos változatok 3–9. strófájából áll. Az MTA BTK Zenetudományi Intézet archívumában található lejegyzések közül időrendben az utolsó az 1975. évi rögzítésű, Gáspár Simon Antal-féle variáns, amelyet már bemutattam.

Végül vessünk egy pillantást a dallamra is. Bartók még csak a Balla Péter gyűjtötte adatot ismerte, azt beosztotta a saját népdalrendszerébe (Bartók-rend) a C-osztály háromsoros dallamai közé. A *Magyar Népzene Tára* népdaltípusokat közreadó első kötetének előmunkálatai során Járdányi Pál ráírta a Végvári Rezső által gyűjtöttre, hogy „Csonka”, Schram Ferencére pedig, hogy „Első sor hiányzik”. Mindkettőnél ugyanő utal a Bartók által 1907-ben Teke-rőpatakon gyűjtött Kádár Kata-dallamra, amelyik négysoros szerkezetű, sorzáró hangjai hasonlóak, és ugyanezzel a négy hanggal kezdődik.⁹⁶ Mindazonáltal a *Népdaltípusok* első kötetének jegyzeteiben közreadásra került a Kodály gyűjtötte változat. Ugyanott utalás van Schram Ferenc és Végvári Rezső helyszíni lejegyzéseire. Balla Péteréről és a publikált variánsokról nincs említés.⁹⁷ Az MTA BTK Zenetudományi Intézet Népzenei Típusrendjében 18.155.0/2 jelzetű dallamaltípus-jelzet alatt szerepelnek az itt bemutatott formák, ahol a bukovinaiak mellett Gyergyóból és a Nyárád mentéről szerepelnek változatok.⁹⁸ A *Magyar Népdaltípusok Katalógusában* viszont Szendrei Janka csak a gyergyóiakból ad példát erre az altípusra, a bukovinaiakból nem publikál ebben a kiadványban.⁹⁹

Összefoglalva a fentieket a dalról elmondható, hogy régóta meglehetett a bukovinai székelyek hagyományában, de korábban valószínűleg nem kötődtek közvetlenül a madéfalvi veszedelemhez, hiszen ezeknek a keservesszövegeknek egy része más-más sorrendben más dallamokkal is előfordul a bukovinaiaknál. Lőrinczné többször beleénekel olyan versszakokat, amelyek nem kapcsolhatók áttételesen sem a szülőföldtől való elszakadás gondolatához, például *Tavaszi szél utat áraszt, / Minden madár társat választ* stb. A többes számra való váltás, valamint a *Nekünk a legszebbik estét* kezdetű strófa első helyen való rögzülése – mindkettő 1952-től kezdődően – valamiféle külső beavatkozást sejtet, miközben továbbra is megfigyelhető a strófák sorrendjének a korábbi hagyomány szerinti természetes, változatontként eltérő szerkesztése. Kivételt képez a 19 versszakos hangfelvétel, ahol már írott szöveg utáni éneklésre lehet gyanakodni. A dal

96 KODÁLY Zoltán, *A magyar népzene*, a példatárat szerk. VARGYAS Lajos, Bp., Zeneműkiadó, 1952, 135 (133. sz.).

97 *Népdaltípusok I*, s. a. r. JÁRDÁNYI Pál és OLSVAI Imre, Bp., Akadémiai, 1973 (A Magyar Népzene Tára, 6), 760–761, 514j d).

98 *Magyar népdaltípusok példatára*, szerk. PÁVAI István, RICHTER Pál, informatikai fejlesztés ZAGYVA Natália, Bp., MTA Zenetudományi Intézet, 2010, internetes adatbázis: <http://nepzeneipeldatar.hu/kereses/index.php?tid=1703>

99 DOBSZAY-SZENDREI, *i. m.*, 186–188, I(B)/48.

kezdősora, *Nékem a legtisztább estve formában* is (egy-egy szám!), a 18. század végétől kezdődően gyakran jelen van a 19. századi kéziratokban,¹⁰⁰ majd a népdalgyűjteményekben is, esetenként belső versszakként vagy négysoros strófa 3–4. soraként, nem egyszer a szerelmi bánatot és nem az idegen földre vándorlás keserveit ecsetelő versszakok között.¹⁰¹

Úgy tűnik tehát, hogy a Domokos Pál Péter által publikált hétstrófás szöveg utólagosan vált közismertté, s a siculicidiumhoz való kapcsolásának gondolata is valószínűleg innen származik. Ezért énekelhette Gáspár Simon Antal majdnem azonos módon ezt a hét versszakot 13 évvel később, és fűzhetette hozzá a madéfalvi veszedelemre vonatkozó mondatát.

Összegzés

A prózai adalékok sorát még jócskán lehetett volna szaporítani, ám jelen közlésnek nem célja az összes idevágó szöveg összegyűjtése. Inkább arra törekedtem, hogy olyan szövegek kerüljenek közlésre, amelyekben a folklóralkotásokra jellemző sajátosságok nagyobb mértékben érvényesülnek, és a szájhagyományból származók forrásai adatolhatók. Bosnyák Sándor például egyik közleményében, amelyik szintén tartalmazza a Kajtár Lőrincsel kapcsolatos epizódot is, több adatközlőtől származó szöveget szerkeszt egyetlen közös sorstörténeté. A szöveg végén csak ennyit közöl forrásairól: „Domokos Ferenc, Fábíán Mátyásné, Gáspár Antal, Gáspár Antalné, Illés Józsefné, Sántha Tóbiás, Székely Mártonné és mások elbeszélései 1964-ből”.¹⁰² Máskor közlik a forrást, de az írott forrás. Fazekas István *Az öt bukovinai székely falu történetének rövid ismertetése* című írását „Sebestyén Ádám *A bukovinai székelység tegnap és ma* című kötete nyomán” készítette el. Sebestyén Ádám viszont jegyzeteinek túlnyomó többségében Sántha Alajos könyvére hivatkozik.¹⁰³ Általában ugyanezekre a forrásokra vezethetők vissza a hivatkozást nem tar-

100 Csörsz Rumen István, *Kultsár István és a Hasznos Multságok „köznépi dall”-ai (1818–1828) = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 2*, szerk. CsRI, Bp., reciti, 2013, 203–204 (52. sz.).

101 *Népdalok és mondák*, A Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkeszti és kiadja ERDÉLYI János, Pesten, nyomtatott Beimel Józsefnél, 1846, 39 (47. sz.); *Vadrózsák: Székely népköltési gyűjtemény*, szerk. KRÍZA János, Első kötet, Kolozsvárt, Stein János Erd. Muz. Egyleti Könyvtár Bizottmánya, 1863, 253 (495. sz.); *A magyar népköltés remekei*, szerk., bev. VIKÁR Béla, Első kötet, *Szerelmi dalok*, Bp., Lampel R. Könyvkereskedése, 1906, 123. Lásd még NAGY Ilona, *Folklór adatok egy negyedik katonakönyvben a 19. század második feléből*, Acta Ethnologica Danubiana 13(2011), 214.

102 BOSNYÁK Sándor, *Három földönfutásunk*, Alföld, 36(1985)/11, 24–38.

103 FAZEKAS István, *Hetedziglen: Bukovinai székely családi krónika*, Kolozsvár, Polis, 2005, 137; SEBESTYÉN, *A bukovinai székelység... i. m.*; SÁNTHA *i. m.*

talmazó, de a madéfalvi veszedelem történéseit és az azt követő kirajzást leíró publikációk is.¹⁰⁴

A madéfalvi vérengzéssel kapcsolatos irodalmi emlékekre is ez a kettősség jellemző: az egyéni, műköltői alkotásokat átszövik a népies megfogalmazások, az írott szövegek pedig fokozatosan folklorizálódni kezdenek, változatok keletkeznek. Olyan szöveg ezek között kevés található, amelyik teljes egészében folklór jellegűnek tekinthető. Mégis, a néphagyományban való feloldódás nyomai számos helyen jelen vannak, s gyakran ezt a dallam gyorsabb folklorizációja vagy a folklórból való kölcsönzése is megerősíti. A bemutatott szövegek számos példát szolgáltatnak irodalmi szövegek folklorizációjára (pl. 6., 8. sz.), szelektív felhasználására, de a fordított jelenség is érdekes, különösen a bukovinai származású írástudók esetében, akik szájhagyományként őrzött emlékeket foglaltak írásba, néha az orális megfogalmazás majdnem szöveghű visszaadásával (Gáspár Simon Antal), máskor meg bizonyos szintű stilizálással, az irodalmi nyelv elsajátításának mértéke szerint (Sebestyén Ádám, Sántha Alajos). Sőt ennek a kétirányú hatásnak többszörös ismétlődése is feltételezhető, amint utal erre dallami vonatkozásban Dobszay László megjegyzése a 4. példa esetében.

Egyazon előadótól származó több változat dallami és szövegi eltérései jól jelzik a népzene szájhagyományos változásának törvényszerűségeit. A 12. sz. szövegét írott forrásból tanulta az adatközlő. Érdekes, hogy a néphagyományban egy műköltői eredetű szöveget könnyen ráhúzhatnak egy régi stílusú dallamra is, ebben az esetben egy oktávról ereszkedő pentaton dallamra. A variánsképződés szempontjából ugyancsak tanulságosak azok az esetek, amikor ugyanaz a szöveg több alkalommal került rögzítésre eltérő módon ugyanattól az adatközlőtől, például Lőrincz Imréné Dániel Juliánna fonográfhengerre, majd később gramofonlemezre rögzített dala (4. példa) vagy Gáspár Simon Antal elmondott és saját maga által leírt történetei esetében (16–17. példa). Dallam és szöveg együttes vizsgálata világít rá a 12. példa esetében tapasztalható különlegességre, hogy a szöveg hatására a dallam egyszerre mutatja a korai és a kifejlett új stílusú népdal egyes sajátosságait. A függelékként bemutatott 21. sz. dallal kapcsolatos vizsgálódások arra mutatnak rá, hogy miként válhat egy egyéni keserves szöveg közösségi tragikus életérzés kifejezőjévé (egyes szám átváltása többes számra), a suicidiumhoz utólagosan kapcsolt dallá publikáció és revival terjedés révén.

Közleményemnek nem volt célja a szövegek és dallamok részletes elemzése, egybevetése, csupán utaltam néhány tanulságra, amit ilyenfajta vizsgálat eredményezhet, amelybe érdemes bevonni a jegyzetekben jelölt további variánsokat is. Remélem, hogy ezeknek az adatoknak az összegyűjtésével hozzá-

104 Pl. ALBERT Gábor, *Emelt fővel*, Bp., Szépirodalmi, 1983, 253–263; CSUPOR Tibor, *Mikor Csikból elindultam*, Bp., Szépirodalmi, 1987, 54–64.

járuhattam, ha csupán szerény mértékben is, a történeti események irodalmi megfogalmazásai és a hasonló tematikájú verses és prózai folklóralkotások összehasonlító kutatásához szükséges tematikus adatgyűjtéshez.

Végül ezúton mondok köszönetet Lőrincz Vitusnak és Lőrincz Beátának a Lőrincz Antalnéval kapcsolatos adatok pontosításáért, Domokos Máriának (MTA BTK Zenetudományi Intézet) a források felkutatásában, értelmezésében nyújtott segítségéért, Granasztói Péternek, Pálóczy Krisztinának, Földi Rozáliának, Wittmann Viktóriának (Néprajzi Múzeum) a forrásokhoz való hozzáférés megkönnyítéséért, továbbá Pávai Natáliának és Zagyva Natáliának a kéziratok szövegek átírásáért és a korrektúráért. Hálás vagyok Györfi Erzsébetnek és Madéfalva község polgármesteri hivatalának az írásom első változata¹⁰⁵ létrejöttét eredményező megrendelésért, amelynek jelentősen kibővített és átdolgozott változata a jelen publikáció. A bővítéshez és átdolgozáshoz Csörsz Rumen Istvántól és Hovánszki Máriától kaptam biztatást és hasznos tanácsokat. Köszönet érte.

105 PÁVAI István, *A madéfalvi veszedelem költészeti emlékei verses kéziratokban, a népies irodalomban és a néphagyományban = Siculicidium: Székely zenei emlékek Erdély aranykorától a madéfalvi veszedelem utáni korokon át a régi székely népzene felfedezéséig*, szerk. Uő, Csík-szereda, Alutus, 2014, 5–58.